

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka a literatury

Diplomová práce

K lexikální úrovni žáků 2. stupně ZŠ

Vypracovala: Bc. Petra Pelikánová

Vedoucí práce: PhDr. Milena Nosková, Ph.D.

České Budějovice 2018

Poděkování

Tímto bych chtěla velmi poděkovat vedoucí mé bakalářské práce PhDr. Mileně Noskové Ph.D. za její ochotu, vstřícný přístup a přínosné rady. Dále ředitelům, vyučujícím a žákům škol, se kterými proběhla spolupráce.

Prohlašuji, že svou diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 11. 7. 2018

.....

Petra Pelikánová

Anotace

Diplomová práce pojednává o stavu slovní zásoby žáků šestých a devátých tříd. Cílem bylo zjistit, jak žáci rozumí slovům na periferii slovní zásoby, zejména slovům knižním, archaismům, historismům a poetismům. Práce je koncipována do dvou částí, teoretické a praktické. V první části je podána definice základních pojmů souvisejících s tématem. V praktické části je popsán průběh a výsledky testu, který žáci vyplnili. Na jeho základě se zjistily odpovědi na předem definované výzkumné otázky.

Annotation

My diploma thesis deals with the state of pupils' vocabulary in the sixths and ninths grades. The thesis focuses on the pupils' understanding of the words which occur at the periphery of the vocabulary, mainly to literary expressions, archaisms, historisms, poetisms. The thesis is divided into two parts. In the first, theoretical, part is given definition of basic terms related to the topic. In the second, practical, part is described whole course and results of tests, which I gave to the pupils. Based on these tests I have answered predefined research questions.

OBSAH

1. ÚVOD	7
2. LEXIKOLOGIE	9
2.1 Základní pojmy lexikologie	9
2.1.1 Slovo	9
2.1.2 Lexém a lexikální jednotka	10
2.1.3 Lexikální význam	11
3. SLOVNÍ ZÁSoba	12
3.1 Aktivní a pasivní slovní zásoba	13
3.2 Centrum a periferie slovní zásoby	14
3.3 Frekvence slov	15
3.4 Vrstvy slovní zásoby	16
3.4.1 Vymezení problematiky v odborných publikacích	17
3.5 Jazyk uměleckých děl	20
3.6 Slova zastarávající a zastaralá	21
3.6.1 Archaismy	23
3.6.2 Historismy	24
3.7 Slova knižní a básnická	25
3.7.1 Slova knižní	26
3.7.2 Slova básnická	27
4. SLOVNÍ ZÁSoba A RVP	29
5. SLOVNÍČEK VYBRANÝCH SLOV Z PERIFERIE SLOVNÍ ZÁSoby	30

6. METODOLOGIE VÝZKUMU.....	39
6.1 Cíl výzkumu	39
6.2 Identifikace výzkumného problému	39
6.2.1 Výzkumné otázky	39
6.3 Volba metod.....	39
7. DOTAZNÍK	40
7.1 Dotazníková výzkumná metoda.....	40
7.2 Dotazníkové šetření	42
8. INTERPRETACE A HODNOCENÍ VÝSLEDKŮ.....	45
8.1 Poetismy a knižní slova	45
8.2 Archaismy.....	49
8.3 Historismy	53
8.4 Vliv četby.....	57
8.4.1 Pravidelnost četby	57
8.4.2 Četba poezie	62
8.4.3 Četba historické prózy	64
8.4.4 Vlastní literární tvorba	66
8.5 Výuka na školách.....	70
ZÁVĚR.....	72
SEZNAM LITERATURY.....	75
SEZNAM OBRÁZKŮ.....	80
SEZNAM PŘÍLOH	82
PŘÍLOHY	83

1. ÚVOD

Diplomová práce se zabývá úrovní slovní zásoby z pohledu její periferie u žáků druhého stupně základních škol a nižšího stupně gymnázií. Konkrétně se zaměřuje na znalost archaismů, historismů, poetismů a slov knižních v šestých a devátých třídách.

V první části práce je podán obecný teoretický výklad o lexikologii jako jedné z hlavních lingvistických disciplín doplněný vysvětlením základních pojmů lexikologie – slovo, lexém a lexikální jednotka, lexikální význam. Jako teoretická východiska posloužily publikace *Nauka o slovní zásobě* (1980) od Přemysla Hausera a *Příruční mluvnice češtiny* (1995).

Následuje kapitola zabývající se slovní zásobou. V rámci ní je blíže pojednáno o aktivní a pasivní slovní zásobě, centru a periférii slovní zásoby, frekvenci slov a v neposlední řadě o jednotlivých vrstvách slovní zásoby. Jelikož je slovní zásoba heterogenním systémem s navzájem se prolínajícími podsystémy, je možné na její funkční rozvrstvení pohlížet z více hledisek. Z toho důvodu se liší i přístupy stratifikace jednotlivých lingvistů. Pro představu jsou popsány dva různé, stručnější přístup Václava Cvrčka z knihy *Mluvnice současné češtiny* (2010) a obsáhlejší stratifikace Dariny Hradilové rozlišující jednotky slovní zásoby dle pěti příznaků. Tento způsob dělení je blíže specifikován v článku *Funkční stratifikace češtiny z lexikologického hlediska* (2013).

Jelikož archaismy, historismy, poetismy a knižní výrazy jsou slova vyskytující se velmi často v krásné literatuře, je věnována jedna celá podkapitola jazyku uměleckých děl, vychází se ze *Současné stylistiky* (2008) od Marie Čechové, Marie Krčmové a Evy Minářové. Další část práce je zaměřena na podrobnější popis slov zastarávajících a zastaralých, knižních a básnických. Poté je stručně pojednáno o tom, jaké má učivo o slovní zásobě postavení v Rámcovém vzdělávacím programu. V úplném závěru teoretické části práce se nachází slovníček vybraných slov z periferie slovní zásoby, který byl vytvořen pro účely této práce a slouží jako materiální základna pro výběr lexikálních jednotek do dotazníkového šetření.

Praktická část práce začíná kapitolou o metodologii výzkumu, ve které jsou definovány cíl výzkumu, výzkumné problémy a použité metody. Následuje poučení o dotazníkové

výzkumné metodě a pravidlech tvorby dotazníku, podle nichž byl navržen konkrétní dotazník představený v kapitole následující.

Zbytek práce tvoří interpretace zjištěných výsledků s ohledem na rozličné okolnosti. Úroveň slovní zásoby se odvíjí od mnoha faktorů, které působí na žáka v různých ohledech a různou intenzitou. Tyto faktory se prolínají a vzájemně ovlivňují. Dotazníkové šetření se snaží zohlednit faktory vnější, jako je věk, druh vzdělávací instituce, čtenářské návyky, druh čtené literatury. Nesmíme však zapomínat na to, že je žák silně ovlivněn i faktory vnitřními (schopnosti a dovednosti, temperament, volní vlastnosti, emocionalita), se kterými tento výzkum nepracuje, avšak mají na kulturu řeči jedince, tedy i na úroveň slovní zásoby, nesporný vliv. Tato práce není a ani nemůže být jednoznačnou odpovědí na to, jaká je lexikální úroveň žáků druhého stupně a čím je ovlivněna. Cílem je popsat znalost zkoumaných slov na základě dotázaného vzorku respondentů a poukázat na některé možné faktory, které by tuto znalost mohly větší či menší měrou ovlivňovat.

2. LEXIKOLOGIE

Mezi hlavní jazykovědné disciplíny řadíme lexikologii neboli nauku o slovní zásobě. Ta zkoumá obsah, formu a funkce pojmenovávacích jednotek a vztahy mezi nimi. Zabývá se základními pojmy jako je slovo, sousloví, význam slova, forma slova a o slovní zásobě hovoří jako o systému složeném z vrstev.

Výše zmiňované pojmenovávací jednotky se mohou zkoumat dvěma postupy, sémaziologickým a onomaziologickým. První postup vychází od formy pojmenovávací jednotky a následně se táže po tom, jakou skutečnost označuje, tedy jaký je její význam. Onomaziologický postup vychází z opačného konce, jde od významu k formě, zjišťuje, jakými prostředky jsou jednotlivé jevy skutečnosti pojmenovány. Tyto postupy však nemůžeme při komplexním poznávání slovní zásoby od sebe oddělovat, jelikož se vzájemně doplňují.

V lexikologii se vymezuje několik samostatných disciplín. Nejčastěji se hovoří o sémaziologii či sémantice (nauce o významu), onomaziologii (nauce o pojmenování), frazeologii (nauce o frazeologických jednotkách), etymologii (nauce o původu slov), onomastice (nauce o vlastních jménech) a lexikografii (nauce o slovnících). Je třeba zmínit, že odborné literatury v tomto nejsou za jedno a můžeme se tudíž setkat nejen s odlišným počtem těchto disciplín, ale i s rozdílnou náplní (Hauser, 1980, s. 7).

2.1 Základní pojmy lexikologie

2.1.1 Slovo

Primárním stavebním prvkem slovní zásoby je slovo. Na první pohled všem srozumitelný pojem, v jazykovědě jde ale o termín velmi těžce definovatelný. Lingvisté se doposud neshodli na jednotném popisu, který by bylo možné vztáhnout na všechna slova a zároveň by neodpovídal i jiným jazykovým jednotkám. Důvodem je rozmanitost slov v rovině formální, významové a funkční.

Slovo má dvě stránky, formální a významovou, které spolu pevně souvisí. Nemluvíme však o vztahu vyváženém. Pokud odpovídá více forem jednomu významu, jedná se

o synonyma, pokud více významů jedné formě, pak jde o homonyma a slova polysémní.

V řeči slovo představuje zvukově celistvý sled fonémů (mimořádně může jít o jediný foném) ohraničený případnými pauzami. V konkrétních promluvách se však pauzy a hranice slov překrývají velmi zřídka. V českém jazyce mají slova hlavní přízvuk na slabice první, výjimku představují slova nepřízvučná. Co se týká grafické podoby, stavebními prvky slova jsou grafémy, přičemž daná řada grafémů (někdy i jediný grafém) je vymezena mezerami.

Významová stránka slov je složená z několika rovin. Lexikální význam vyjadřuje pojmenování předmětů, jevů a vztahů mimojazykové skutečnosti, význam gramatický se podílí na vnitrojazykových funkcích a význam pragmatický v konkrétních promluvách sděluje postoje mluvčího ke skutečnosti, situaci atd.

Jelikož čeština nemá pevný slovosled, může slovo v určité míře (ne však zcela libovolně) měnit v rámci věty své místo (př. *Odpoledne pojedu do práce; Do práce pojedu odpoledne.*). Zároveň je možné určitá slova nahradit jinými a to za podmínky, že nedojde ke změně významu (př. *Mám chřipku; Chytil jsem chřipku; Dostal jsem chřipku.*).

Dalším rysem slova je jeho ustálenost a reprodukovatelnost v určitém jazykovém společenství. To znamená, že například slova *mez* a *zem* pojíme s ustálenými významy, ale jakoukoli jinou kombinaci těchto hlásek (*emz, zme, mze, ezm*) za slovo považovat nemůžeme (Nekula, Rusínová, Karlík, 1995, s. 65-67).

2.1.2 Lexém a lexikální jednotka

Abstraktní jednotka lexikálního systému zahrnující veškeré gramatické tvary ohebných slov je nazývána lexém. Tvary *pracuji, pracuješ, pracoval jsem, budu pracovat, pracoval bych...* mají sice odlišené významy gramatické, ale lexikální význam je pro všechny tyto formálně různé tvary pouze jeden, mluví se tedy o jediném lexému. Všechny slovní tvary reprezentuje jedna zástupná podoba (uváděná ve slovnících), kterou u jmen představuje nominativ a u sloves infinitiv.

Jako synonymum k termínu lexém se často užívá označení lexikální jednotka. Ty mohou být i víceslovné, konkrétně se jedná o víceslovná pojmenování (př. *oxid uhličitý, mateřská škola*) a frazémy (př. *hlava dubová, ležet ladem, vrtat hlavou*). O víceslovnou lexikální jednotku se však nejedná u složených gramatických tvarů (př. *pracoval jsem*) jednočlenných lexémů (Nekula, Rusínová, Karlík, 1995. s. 69).

2.1.3 Lexikální význam

Příruční mluvnice češtiny (1995, s. 77) definuje lexikální význam jako „jazykově ztvárněnou mentální reflexi pojmenovávané skutečnosti, schopnou vyjadřovat i zobecnělé citové, volní aj. postoje mluvčího k této skutečnosti a k situaci promluvy, je to hodnota systémová, která se konkretizuje (a zpřesňuje) v aktuálních užitích lexikálních jednotek“.

3. SLOVNÍ ZÁSoba

Lexikon čili slovní zásoba jazyka je tvořena souborem veškerých lexémů daného jazyka, v tomto případě češtiny. Jedná se o slova motivovaná a nemotivovaná, monosémická a polysémická, slovní spojení, sousloví a frazémy (idiomy). Počet těchto lexémů není možné v žádném jazyce s přesností určit, jelikož se neustále proměňuje. Jistou představu nám mohou dát větší výkladové slovníky. Příkladem takového slovníku je *Příruční slovník jazyka českého* (1935 – 1957) čítající 250 000 heslových slov. Ale ani zde nelze mluvit o zachycení slovní zásoby češtiny v její úplné podobě (Cvrček et al., 2010, s. 76; Filipec, Čermák, 1985, s. 14).

Rozsah slovní zásoby je ukazatelem bohatosti jazyka. Mezi jazyky rozličných typů jsou větší či menší odlišnosti. Lexikon jazyků s převažujícím tvořením morfematickým (odvozování a skládání) je obsáhlejší než lexikon jazyků s rozvinutým sémantickým tvořením, v němž se označení pro nově vzniklé skutečnosti vytvářejí přenesením významů slov existujících (Hauser, 1980, s. 13).

Na proměny ve slovní zásobě mají vliv tři základní faktory – mimojazykové, psychické a jazykové. Jejich působení není izolované, nejčastěji se prolíná několik faktorů najednou. Mimojazykovými činiteli bývají nejrůznější historické změny ve společnosti i v přírodě. Dopadem je vymizení jazykových prostředků označujících zanikající skutečnosti a na straně druhé vznik nových prostředků vztahujících se k nově vzniklým jevům. Na obohacování lexikonu mají vliv i psychické faktory, jako je rozvoj lidského vědění, poznání a myšlení. Pro nově se utvářející pojmy se hledají nová označení. Proměnlivost emocionálního života společnosti si žádá vznik nevšedních pojmenování. Posledním z nejvýraznějších činitelů je faktor jazykový. V důsledku neustále se proměňujícího jazykového systému se vyvíjí jak význam, tak forma jednotlivých jednotek lexikonu (Nekula, Rusínová, Karlík, 1995, s. 96).

Lexikální rovina se různými spleťtými vztahy pojí ke všem dalším jazykovým subsystémům. Jednotkami slovní zásoby jsou slova, která jsou tvořena fonémy a morfémy. Tyto jednotky nižších jazykových rovin slova utváří zvukově, slovtvorně

a tvaroslovně. Současně se slova jako stavební složky podílí na vzniku jednotek rovin vyšších, jako jsou slovní spojení, věty a texty (Nekula, Rusínová, Karlík, 1995, s. 65).

Slovní zásobě se věnují dvě lingvistické disciplíny, lexikologie a lexikografie. Vzhledem k jejich předmětu a materiálu, se kterým pracují, jde o dva nejrozsáhlejší oddíly lingvistiky. Mimo spisovnou slovní zásobu se zajímají i o terminologii, vlastní jména, nářeční slovní zásobu a slovní zásobu funkčních stylů.

Teorie slovní zásoby neboli **lexikologie** se zabývá popisem a výkladem různých typů lexikálních jednotek, slov, slovních spojení, frazémů, jejich vztahů a dílčích systémů. Můžeme ji ještě dále dělit na lexikologii historickou a synchronní. V historické se rozlišuje lexikologie historickosrovnávací (lexikologie jednoho a více jazyků) a etymologie (lexikologie předhistorická) zkoumající původ slov. Synchronní se zajímá o lexikální významosloví, sémaziologii, teorii označování a pojmenování, onomaziologii atd.

Aplikovaným úsekem lingvistiky je **lexikografie** věnující se teorii a praxi sestavování slovníků. Má sice stejný předmět zájmu jako lexikologie, tedy slovní zásobu, ale její popis a výklad je odlišný (širší). Zabývá se navíc i pravopisem, výslovností, přízvukem a kodifikuje morfologickou a vazebnou normu lexémů (Filipec, Čermák, 1985, s. 13-14).

3.1 Aktivní a pasivní slovní zásoba

Aktivní slovní zásoba je taková zásoba, kterou člověk běžně využívá jak v mluvených, tak i v psaných projevech, je tedy logicky menší než celková slovní zásoba češtiny. Aktivní individuální slovník¹ je podle odhadů tvořen přibližně 5 000 až 10 000 slovy, přičemž se uvádí, že k prostému dorozumění člověku stačí pouhých 1 500 slov.

Taková slova, která jsou člověku povědomá, nebo kterým sice rozumí, ale aktivně je v běžných situacích nevyužívá, patří do pasivní slovní zásoby. Ta je oproti aktivní slovní zásobě mnohonásobně (pětkrát až šestkrát) větší, obsahuje (u středoškolsky vzdělaného člověka) okolo 40 000 slov. Odpovídající obsah má Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost z roku 1994.

¹ Aktivní slovní zásobu díla Karla Čapka tvoří 68 000 rozličných slov, zatímco dílo Bohumila Hrabala 46 900 slov (Cvrček et al., 2010, s. 76).

Jde samozřejmě jen o pouhé odhady, slovní zásoba jak pasivní, tak i aktivní je u každého jedince ovlivněna celou řadou nejrůznějších faktorů, jako jsou mentální schopnosti, sociální zařazení, nejvyšší dosažené vzdělání, vykonávaná profese a další aktivity, věk, nářeční původ, četba a podobně (Cvrček et al., 2010, s. 76; Nekula, Rusínová, Karlík, 1995, s. 92).

Zmapování aktivní slovní zásoby má i praktické důvody, významné je například pro učení cizích jazyků. Výsledné zjištění je podkladem pro stanovení vhodného slovníkového minima (tzv. lexikálního standardu). Tento standard představují takové jednotky lexika, které jsou dostačující pro základní dorozumění v běžných oblastech společenské komunikace a jsou užívány celou společností v dané historické etapě. Za optimální normu bývá považován rozsah 50 až 60 tisíc slov, a to včetně pasivní slovní zásoby (Hauser, 1980, s. 14).

3.2 Centrum a periferie slovní zásoby

Obvykle se v lexikologii dělí slovní zásoba na jednotky centrální, tzv. centrum slovní zásoby (jádro), a jednotky periferní, tzv. periferii slovní zásoby.

Do jádra slovní zásoby jakéhokoli jazyka, tzv. základního slovního fondu, řadíme základní lexikální zásobu, tedy slova, která jsou v každodenní základní komunikaci běžně užívaná, jelikož pojmenovávají nejdůležitější životní skutečnosti. Těchto slovení mnoho, ale jsou významná, disponují vyšším funkčním potenciálem, to znamená, že jsou dobře uplatnitelná ve větším množství jazykových projevů. Nejčastěji jsou to slova označující přírodní jevy (př. *hora, potok*), části lidského těla (př. *noha, ruka*), potraviny a nápoje (př. *chléb, mléko*), rodinné vztahy (př. *matka, otec, dcera, syn*), obydlí (př. *dům*), oblečení (př. *kalhoty, kabát*), časové jednotky (př. *den, noc, hodina, minuta*), zájmena (př. *já, ty*), slovesa (př. *mít*). Tedy slova vývojově nejstarší (praslovanská a všeslovanská), prakticky neměnná, nemotivovaná, bezpříznaková, neutrální, hojně frekventovaná a obvykle krátká (Cvrček et al., 2010, s. 76; Filipec, Čermák, 1985, s. 15).

Periferií slovní zásoby rozumíme slova v běžném životě nepoužívaná, nevžitá, s nízkou frekvencí výskytu. Typickým příkladem jsou slova zastarávající a zastaralá (př. *šenkýř*,

školmistr) či naopak slova nová (př. *grant, marketing*) a různé odborné termíny využívané specifickým okruhem mluvčích (př. *anuita, vinkulace*) apod. (Cvrček et al., 2010, s. 77).

Hranice mezi centrem a periferií není jasně daná a vymezená. Pokud bychom měli podle intuice rozhodnout, které lexémy patří do centra a které do periferie, často bychom byli na pochybách. Spoléhat se na povědomí není směrodatné a spolehlivých objektivních signálů je nedostatek. Jako pomocník může sloužit frekvenční slovník uvádějící údaje o frekvenci jednotlivých slov, obecně vzato je ale problematika hranice centrum-periferie velmi sporná vzhledem k nepřítomnosti přesných kritérií. Přesto je toto rozlišování mezi lingvisty hojně užíváno. Doporučuje se nechávat lexikon výhradně binárně, připustit existenci přechodných vrstev a transfery lexikálních jednotek z periferie do centra a naopak (Čermák, 2014, s. 138-139).

3.3 Frekvence slov

Ve slovní zásobě se slova odlišují svým výskytem a četností, přesněji řečeno častostí užití (frekvencí). Mezi nejvíce frekventovaná slova patří slova gramatická, která vyjadřují vztahy a souvislosti ve větách či v textech. Takovými slovy jsou konjukce, prepozice a slova s obecným významem (pronomina, verbum *být*). Mezi deset nejfrekventovanějších slov (dle Frekvenčního slovníku češtiny) patří: *a, být, ten, v(e), on, na, že, s(e), z(e), který*. Samozřejmě záleží také na tom, v jaké funkční stylové oblasti se pohybujeme. Jinou frekvenci bude mít slovo ve stylu odborném a jinou v hovorovém či uměleckém. Zatímco ve stylu uměleckém mají dominantní postavení verba a pronomina a nižší frekvenci substantiva a adjektiva, ve stylech věcných, jako je odborný a umělecký, je tomu přesně naopak. Zaměříme-li se na konjukce, ve stylu uměleckém se nejčastěji užívá *ale*, v odborném *i*, zatímco pro vypravování je nejtypičtější *když*. Obecně se dá říci, že nejfrekventovanější substantiva a verba pocházejí z centra slovní zásoby. Na frekvenci substantiv se váže frekvence adjektiv, zatímco frekvence adverbíí závisí na frekvenci verb. Z hlediska frekvence ve slovní zásobě rozlišujeme slova frekventovaná – s vysokým, středním a nižším stupněm frekvence; řídká – vyskytují se ojediněle; okazionalismy – slova utvořená a užívaná

příležitostně; hapax legomena – slova, která se objevila pouze jednou (Čechová et al., 1996, s. 65-66).

Údaj o frekvenci užívání jednotlivých slov (slovních tvarů) v různých druzích komunikátů nám podávají frekvenční slovníky, které jsou vytvářeny podle statistických metod. Slovníky bývají řazeny dvojím způsobem, prvním typem je řazení dle častosti užití, tím druhým je řazení abecední, přičemž je každé heslo opatřeno indexem frekvence. Novátorským dílem v tomto odvětví byl již dnes překonaný frekvenční slovník z roku 1961 s názvem Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce od kolektivu autorů Jaroslav Jelínek, Josef Václav Bečka, Marie Těšitelová. Východisko pro tvorbu frekvenčních slovníků soudobé mluvené češtiny představují elektronické korpusy mluvených textů (Nekula, Rusínová, Karlík, 1995, s. 107).

Prvním slovníkem, který odráží současnou mluvenou češtinu a naznačuje její jádro, je Frekvenční slovník mluvené češtiny (FSMČ) od Františka Čermáka o rozsahu 780 000 slov. Podkladem pro jeho tvorbu byl Pražský mluvený korpus (PMK) vytvořený z magnetofonových nahrávek. V současnosti jde o nejrozsáhlejší publikaci mapující autentickou mluvenou češtinu. Důraz byl při tvorbě kladen na záznam pouze skutečně mluvených projevů, nikoli předem připravovaných, a díky tomu slovník představuje věrohodný průřez veškerými jazykovými typy mluveného jazyka.

3.4 Vrstvy slovní zásoby

Slovní zásoba není ucelený, stejnorodý systém, ba naopak jde o systém vyznačující se soužitím, vzájemným ovlivňováním, prolínáním a střetáváním několika podsystémů. Důkazem je souběžná existence slov označujících téměř totožnou skutečnost, př. *zvěst* (knižní) – *fáma* (hovorové) – *pověst* (knižní) – *drb* (obecné) – *kachna* (expresivní); *dělat* (neutrální) – *konat* (knižní) – *makat* (obecné).

Informaci o příslušnosti lexémů k daným podsystémům slovní zásoby nám podávají různé slovníky uvádějící u jednotlivých hesel charakteristiky jako: obecné, expresivní, hanlivé, hovorové, odborné, knižní apod. Takovými slovníky jsou například *Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ)* či *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (SSČ)*. V přiřazování slova k podsystému využívají tyto slovníky nejrůznější kritéria. Například

SSJČ při posuzování vychází z hledisek jako je spisovnost/nespisovnost, frekvence, citové zabarvení, dobové zabarvení. Další možností je odvozovat funkční charakteristiku jako SSČ z těchto hledisek: čas, prostor, sociální zařazení, mluvenost/psanost, nociónálnost/pragmaticčnost, funkce, norma, vztah k centru/periferii slovní zásoby.

Na funkční rozvrstvení slovní zásoby češtiny se doporučuje pohlížet nejen z hlediska lexikologie, ale taktéž i stylistiky a pragmatiky. Stylistika rozlišuje vrstvy lexikonu jak podle měřítek lexikologických, tak podle stylového příznaku, to znamená, v jakých funkčních stylech je možné danou lexikální jednotku využít. Pragmatika pak pracuje se schopností jednotlivých slov příhodně se uplatnit v určitých komunikačních situacích a s potenciálem naplnit záměr komunikace uživatelů jazyka (Hradilová, 2013, s. 95-96).

3.4.1 Vymezení problematiky v odborných publikacích

V této podkapitole jsou přiblíženy dva různé přístupy k otázce stratifikace slovní zásoby českého jazyka. Nejprve je představen stručnější pohled Cvrčkův. Následuje hierarchicky propracovanější funkční stratifikace z hlediska lexikologie od Dariny Hradilové.

Mluvnice současné češtiny – Václav Cvrček

Dle Cvrčka (2010, s. 77) je možné v lexikonu rozlišit několik vrstev. Jednou z nich je neutrální slovní zásoba používaná v podstatě všemi mluvčími. Dále můžeme odlišit mluvu dětskou (př. *tanyňy, hajinkat*), mluvu či slang mládeže a studentů (př. *zápich – zápočet, borkyně*), a profesní mluvu vážící se k nějakému zaměstnání nebo zájmové činnosti (př. *jipka – jednotka intenzivní péče, exnout – zemřít*). Na hranici mezi slangem a argotem by mohla být například mluva uživatelů drog (př. *sníh – kokain*).

Slovní zásobu můžeme rozdělit i z hlediska dobového na **archaismy**. To jsou zastarávající pojmenování, která se postupně přestávají používat a jsou nahrazována výrazy novějšími (př. *arci – zajisté*). Dále na **historismy**, tedy slova označující již zaniklé skutečnosti (př. *halapartna – zbraň*). Naopak pojmenování nově vzniklá nejčastěji označující nové skutečnosti se nazývají **neologismy/novotvary** (př. *esemeska*).

Samostatnou vrstvu tvoří **dialektismy**, nářeční výrazy používané jen na určitém územním celku a pro obyvatele z jiných oblastí cizí (př. *hen* - tam). Ve chvíli, kdy se taková pojmenování uchytí na větším území, mluvíme o **regionalismech**, konkrétně o **čechismech** a **moravismech** (př. *dědina* – vesnice). V rámci individuální slovní zásoby jsou vytvářena slova, tzv. **idiolektismy**, používaná konkrétním jedincem či užším okruhem lidí.

Na lexikon se můžeme dívat i z hlediska expresivity. V takovém případě se zde objevují **slova s kladným citovým zabarvením**, jako jsou **eufemismy/meliorativa** zjemňující skutečnosti, které jsou z nějakého důvodu nepříjemné nebo ve společnosti nevhodné (př. *odešel* – zemřel, *nevidomý* – slepý). Dále **slova familiární**, užívaná v rodině a obecně mezi blízkými lidmi (př. *maminečka*, *zlatíčko*). Varianty a různé obměny křestních jmen a příbuzenských vztahů se označují jako **hypokoristika** (př. *brašule*, *tatík*, *Pepan*, *Jeňour*). Mezi **slova s negativním citovým zabarvením** se řadí **augmentativa** zveličující nějakou skutečnost (př. *babizna*, *barabizna*, *psisko*), **vulgarismy** (př. *blbec*) a **pejorativa** (př. *šmírák*), tedy slova s příznakem hanlivosti.

Funkční stratifikace češtiny z lexikologického hlediska – Darina Hradilová

Hradilová (2013, s. 96-104) tvrdí, že pro funkční rozvrstvení slovní zásoby je ústředním bodem stanovení příznakovosti a bezpříznakovosti jednotlivých slov. Pro současnou češtinu považuje za nejvhodnější těchto pět příznaků: příznak ve vztahu k jazykové normě, příznak ve vztahu k času, příznak ve vztahu k prostoru, příznak expresivní a příznak stylový. S příznakem frekvence, rozlišující centrum a periferii slovní zásoby, při funkční stratifikaci češtiny záměrně nepracuje, jelikož se domnívá, že se v něm odráží všechny ostatní příznaky a četnost užití určitého slova tedy vychází z jiných funkčních rysů. Naopak SSJČ tento aspekt využívá a slova dělí na řídká, řidší a běžně užívaná.

Kritérium příznaku ve vztahu k jazykové normě, odlišující slova spisovná a nespisovná, je nekomplikované a lehce verifikovatelné. Je-li možné si daný lexém vyhledat v některé z kodifikačních příruček, jedná se o slovo patřící do spisovné vrstvy jazyka, naopak do vrstvy nespisovné řadíme lexikální jednotky ze substandardních útvarů jazyka, slangismy (omezeny na určitou sociální skupinu; typická je mluvenost

a ekonomie vyjadřování – univerbismy, zkratky; existuje slang studentský – *gympl*, motoristický – *klima*, nastávajících a novopečených maminek – *těhulka*, horolezecký – *mačky*, počítačový – *heknout*,...; pozor na hranici mezi slangismem a odborným termínem) a dialektismy (bohemismy a moravismy; působením médií dochází v současnosti k postupnému stírání hranic). V tomto kontextu je možné hovořit i o příznaku mluvenost/psanost. Pro každý z těchto dvou způsobů komunikace je typické užití odlišných lexikálních prostředků. Zatímco mluvený komunikát preferuje kombinaci spisovné a nespisovné češtiny, v psaných projevech se zpravidla užívá jazykových prostředků spisovných.

Jelikož je lexikon v čase se proměňujícím systémem reagujícím na změny ve společnosti a na její vývoj, dalším kritériem, které je uplatňováno při stratifikaci, je **kritérium příznaku ve vztahu k času**. Do slovní zásoby pronikají slova pojmenovávající nové skutečnosti (neologismy). Trochu odlišným typem neologismů jsou okazionalismy, tedy slova autorská s funkcí text netradičně a originálně oživit (viz Bohumil Hrabal a jeho pábitelé). Do samostatné skupiny se řadí slova módní, od neologismů se liší tím, že tato slova nevznikla nově, pouze se v určité časové etapě vyskytují hojněji. Protipólem novotvarů jsou lexikální jednotky vnímané jako zastaralé a zastarávající. Primárním rozdílem mezi archaismy a historismy je ten, že archaismy označují stále existující skutečnosti, pro něž máme nový výraz, zatímco historismy pojmenovávají skutečnosti zaniklé.

Příznak ve vztahu k prostoru se projevuje nejen rozlišováním jednotlivých dialektů a interdialektů v jazyce, ale i protikladem lexémy domácí vs. lexémy cizího původu, zejména má-li slovo cizí odpovídající domácí variantu a je jejím konkurentem (př. *porada* vs. *meeting*). Výběr jednotky závisí už pak jen na schopnosti mluvčího odhadnout vhodnost cizího či domácího lexému vzhledem k situaci.

Lexémy s příznakem expresivnosti obsahují složku emocionální a schopnost sdělit komunikantovy postoje. Mezi expresivy se vydělují tři typy, a to expresiva inherentní, adherentní a kontextová. Inherentní expresivita se vyznačuje přítomností příznakových slovtvorných rysů, jako je atypická kombinace hlásek (př. *vychrchlat*) nebo přítomností příznakových slovtvorných formantů (př. *psisko*). Pokud u slov

neutrálních dojde k přenesení významu, a získají tak sekundární expresivní funkci, pak mluvíme o expresivitě adherentní. Kontextová expresivita vzniká ve chvíli, kdy slovo řadící se k určitému funkčnímu stylu je použito ve stylu odlišném (př. archaismy v běžné mluvě). Dalším dělením expresivních lexémů je dělení podle citového zabarvení, pozitivního či negativního (př. *zesnul* vs. *chcípnul*). Chybou by bylo domnívat se, že všechna slova expresivní jsou zároveň i nespisovná a naopak slova neexpresivní spisovná. Řadu citově zabarvených slov nalezneme ve slovnících spisovné češtiny.

Posledním typem příznakových lexému jsou **lexémy s příznakem stylovým**. Lexikon se skládá s lexémů neutrálních a lexémů stylově ukotvených. Slova knižní a básnická se primárně užívají ve funkčním stylu uměleckém, termíny ve stylu odborném, atd. V těchto kontextech jsou zmíněné lexémy pocíťovány jako neutrální, jakmile je ale použijeme v jiném funkčním stylu, s nímž nejsou v harmonii, nabývají rysu příznakovosti.

3.5 Jazyk uměleckých děl

Text uměleckých děl má specifické znaky v oblasti jednotlivých rovin jazyka. S příchodem devatenáctého století se u nás začala formovat stylová norma novodobé literatury a to zásluhou Josefa Jungmanna, který vypracoval koncepci jazyka básnického.² Toto pojetí se sice vztahovalo především na jazyk děl poetických ale stejně tak bylo uplatnitelné jak v próze, tak v dramatu. Začalo tedy docházet k tzv. poetizaci uměleckých děl a to jak vytvářením specifických výrazů užívaných v krásné literatuře, tak využíváním neobvyklých výrazových prostředků na pozadí neutrálního spisovného vyjadřování.

Ve 20. a 30. letech 20. století, v souvislosti s utvářením funkční stylistiky, začal věnovat pozornost básnickému jazyku Pražský lingvistický kroužek (dále jen PLK). Představitelé kroužku v čele s Janem Mukařovským jazyk básnický chápali jako jazyk funkční,

² Svou myšlenku vyjádřil v díle *Slovesnost aneb náuka o výmluvnosti prozaické i řečnické*. Za nejdůležitější rysy uměleckých a básnických děl považuje líbeznost (krásu věcí by měl recipient vnímat citem a jeho mysl se má z četby těšit), jasnost (recipient vztahy v textu cítí) a mocnost (text předkládající dobro či zlo má pohnout myslí čtenáře a posluchače). Tyto specifické znaky jsou dle Jungmanna významné pro každé básnické vyjádření, má-li dosahovat uměleckých účinků (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 308).

tzn. jako souhrn výrazových prostředků s estetickým komunikačním cílem. V této koncepci je možné vnímat básnický jazyk v pevném spojení s jazykem mimoestetické komunikace, čímž se toto pojetí odlišuje od předchozích názorů označujících básnický jazyk jako jev jedinečný a individuální. Zároveň není popřeno jeho nezávislé postavení ve sféře jazyka spisovného ani vazba na národní jazyk a jeho výrazové prostředky s eventuálními možnostmi svérázného využití za účelem vytvoření estetického účinku. Stejně jako Jungmann i PLK nechápe termín básnický jazyk jako soubor prostředků využívaných výhradně jen v poezii, ale uznává jeho místo v jakýchkoli uměleckých textech včetně prózy a dramatu. Původ estetické hodnoty básnického jazyka spatřuje Mukařovský v sepětí jazykového znaku s mimoestetickou funkcí, tedy funkcí sdělnou. Přestože Mukařovského koncepcie zdůrazňuje autonomnost básnického jazyka ve vztahu k spisovnému vyjadřování ostřeji, než jak je na tuto problematiku nahlíženo dnes, je jeho myšlení o principech básnického vyjadřování významné pro vystižení podstaty stylové normy umělecké literatury. V současnosti je vztah mezi jazykem krásné literatury a spisovným jazykem mnohem volnější.

V umělecké literatuře se autor snaží o jedinečné vyjádření skutečnosti a k tomu využívá nejen spisovný jazyk v jeho současné podobě, ale i jeho starší varianty, různé strukturní či nestructurní útvary a jazykové prostředky netypické jak pro jazyk spisovný, tak pro jednotlivé útvary národního jazyka, např. slova autorská (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 308-311).

3.6 Slova zastarávající a zastaralá

Pokud se podíváme na slovní zásobu z hlediska časových příznaků, zjistíme, že v ní můžeme vydělit dvě protikladné lexikální vrstvy. Na jedné straně to jsou slova nová (tzv. neologismy), na straně druhé slova zastarávající a zastaralá. Čas se tedy na slovní zásobě projevuje tak, že některá pojmenování jsou z lexikálního systému vytlačována, jiná se do něj teprve dostávají. Tento vývoj probíhá nepřetržitě a je odrazem změn ve společnosti. Tím jak různé věci zanikají, mění se vztahy a poměry, tak spolu s tím zanikají či zastarávají i jejich označení. Ovšem i vývoj v jazykovém systému samotném má nezanedbatelný vliv, dochází k různým změnám ve strukturách pojmenování, v slovotvorných strukturách atd.

Důležité je mít na paměti, že hodnocení lexika dle časových příznaků není snadné, nejen že postupným vývojem pozbývá platnosti, ale zároveň je i do určité míry subjektivní. Oproti neologismům, u nichž příznak novosti rychle vymizí, jsou slova zastarávající a zastaralá vrstvou stabilnější, jelikož jsou uchovávána v povědomí starších generací, v tradici a v neposlední řadě taktéž v literatuře.

Z důvodu zdůraznění faktu, že jde o stav vyčleňování z lexika, užíváme výhradně označení slova zastarávající a zastaralá, nikoli stará. Slova stará mohou totiž setrvávat v našem jazyce po několik staletí a být živě užívána i v současnosti (př. *otec, matka, voda, země, sedět, zelená*). Do této kategorie neřadíme slova mrtvá, která se v jazykových projevech již nevyskytují. Typickým příkladem jsou některá slova staročeská (př. *debř – údolí, drbiti – musiti, tat – zloděj*). Obvykle se v této vrstvě vydělují dvě skupiny slov, archaismy a historismy (Hauser, 1980, s. 40-41).

Slova zastarávající a zastaralá jsou tedy označení, která jsou ze soudobých běžných projevů vytlačována či se přestala užívat úplně. Neznamená to ale, že se s nimi již nikde nesetkáme. Stále jsou využívána z věcných, stylistických a expresivních důvodů za účelem specifického vyjádření (Hauser, 1980, s. 41). V krásné literatuře, zejména pak v historických románech, se objevují ve funkci prostředků navozujících dobový charakter vyprávění. Setkáme se s nimi například v knihách Aloise Jiráska, Zikmunda Wintra, Václava Kaplického. V jiných dílech mohou být používány za účelem poetizace textu, typickým příkladem jsou některé texty Vladislava Vančury. Současní autoři však tyto vyjadřovací prostředky využívají velmi sporadicky. Trochu častější užití mají historismy, jelikož představují specifický druh termínů (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 322).

V některých případech může dojít k tomu, že slovo zastaralé se vrátí zpět mezi slova neutrální a živě používaná. V minulosti k tomuto jevu došlo v době národního obrození, kdy Josef Dobrovský oživil zastaralou slovní zásobu, namísto přijetí tvarů nových. V současnosti k takovému transferu dochází velmi zřídka a pouze u historismů. Nejčastějším případem je, že se užije pro novou věc označení nějaké skutečnosti již zaniklé, ale té nové podobné (Hauser, 1980, s. 43).

3.6.1 Archaismy

Jedná se o takové jazykové prostředky, které byly běžně užívány v dobách minulých, ovšem v současném jazyce nejsou pocítovány jako běžné a neutrální (ÚJČ, © 2017). Často dochází k tzv. konkurenčnímu boji mezi stejnoznačnými výrazy, jehož výsledkem je postupný ústup či úplně vytlačení zastarávajícího výrazu jiným novějším pojmenováním s tímž významem (př. *vyňatá slova* x *vyjmenovaná slova*). Do tohoto boje nevstupují výhradně jen synonymní výrazy, ale i obdobně tvořené dublety výrazu jediného (př. *imaginární* x *imaginární*). Pokud se s archaismy setkáme v nynějších jazykových projevech, tak nejčastěji ve funkci stylistických synonym (Nekula, Rusínová, Karlík, 1995, s. 95, 102).

Archaismy spolu s knižními prvky řadíme k prostředkům vyššího stylu. V porovnání s prostředky neutrální a hovorové slovní zásoby působí nápadně a uměleckým dílům dodávají patetický a slavnostní ráz. Využívány bývají také často k charakteristice postav či k navození komičnosti. Jejich užití je tedy zpravidla záměrně a slohově příznakové, výjimku tvoří archaismy, které se uchovaly ve frazeologismech jako jazykový relikv, př. na tom není *zbla* pravdy, nechat někoho na *holičkách*, vzít si někoho na *paškál* (Hauser, 1980, s. 43).

Co se týká zařazení archaismů ve slovní zásobě, můžeme na ně pohlížet nejen z hlediska dobového jako na jednotky zastaralé a zastarávající, ale taktéž z hlediska frekvence, v tomto případě jde o slova řídká, z hlediska slohové příznakovosti se neřadí do oblasti běžné komunikace, nýbrž mezi slova užívaná knižně (Čechová et al. 1996, s. 66).

Dělení archaismů

Přemysl Hauser (1980, s. 41-42) diferencuje archaismy dle několika hledisek. (1) Podle míry stárnutí odlišuje slova poněkud zastaralá (též zastarávající) a zastaralá. Mezi poněkud zastaralá by se dala zařadit slova: *ctitelkyně* – *ctitelka*, *dějinstvo* – *dějiny*, *dospělec* – *dospělý člověk*, *funerák* – *pohřební zřízenec*, *chmelovina* – *pivo*. Mezi zastaralá: *bradýř* – *holič*, *drahný* – *dlouhý*, *kávník* – *kávový ubrus*.

(2) Z pohledu významového archaismy rozlišuje dle toho, v jakých tematických oblastech se objevují. Mohou označovat nejrůznější skutečnosti, vlastnosti či děje. Neméně obvyklý je jejich výskyt mezi konjukcemi (př. *anžto – poněvadž, ačkolivěk – ačkoli, anobrž – nýbrž*) a interjekcemi (př. *medle, namoutě, ajta*).

(3) Z hlediska jazykové struktury rozeznává archaismy lexikální, hláskové, slovtvorné a sémantické. (a) Prvním typem jsou archaismy lexikální, jejichž neutrální současná synonyma představují slova nepřibuzná (př. *an – který, cirka – asi, famfrnoch – střapec, fortelný – silný, škorně – vysoké boty, šlojír – závoj, vypulérovaný – vyčištěný*). Řadí se sem i některé poetismy (př. *hvězdojasný, truchlenec*), slova knižní (př. *arci, oslyšet*) a některá původem německá slova hovorová (př. *almara, kasír, kšeft, šifonér*). Z oblasti odborné se jedná o názvy jednotlivých věd vytvořené v 19. století a dnes již nepoužívané (př. *dušesloví – psychologie, krásověda – estetika, libomudrctví – filosofie, lučba – chemie, silozpyt – fyzika, umnice – logika*), někdy i odborné výrazy konkrétních oborů (př. *časoslovo – sloveso, mluno – elektřina*). (b) Druhým typem jsou archaismy hláskové, které představují zastaralou hláskovou variantu slov, jejichž význam je v současnosti stále stejný (př. *birýt – baret, mučedlník – mučedník, ohořalý – ohořelý, šenkěř – šenkýř, tejně – tajně*). (c) Slovtvorné archaismy se vyznačují tím, že jsou tvořeny zastaralými typy přípon. Může jít například o různá deminutiva (př. *houfec – malý houf, kabátec – kabátek, lahvice – malá láhev, mlýnec – malý mlýn, okénce – okénko, praporec – menší prapor, truhlice – malá truhla*). Pro pojmenování vlastností byla dříve užívána dnes zastaralá přípona *-stvo* (př. *hrdinstvo – hrdinství, přátelstvo – přátelství*). (d) K poslednímu typu patří slova mnohoznačná, u kterých je jeden z jejich významů zastaralý. Takovým případem sémantického archaismu je slovo *kus* označující v současném jazyce část nějakého celku, dříve však šlo i o pojmenování děla. Svě archaické významy mají dále slova: *branný – hlídač v bráně, hotovost – vojsko, znamenitý – sloužící jako znamení, atd.*

3.6.2 Historismy

Lexikální jednotky z oblasti příznakové vrstvy stojící na periferii slovní zásoby a pojmenovávající zaniklé historické skutečnosti (věci, jevy, poměry) označujeme termínem historismy. Nejhojnější užití mají v uměleckých historických a odborných

literaturách, jako jsou vědecká historická pojednání, učebnice dějepisu, populárně vědné dějepisné články, apod. Někdy se označení zaniklého jevu udrží jako část frazeologické jednotky (př. *kout pikle*) a tím pádem z běžné slovní zásoby nevymizí spolu s původně pojmenovávanou skutečností, jako to bývá u ostatních historismů (Nekula, Rusínová, Karlík, 1995, s. 95, 102).

Dělení historismů

Vzhledem k tomu, že jde o termíny, které se vážou ke kontextu určité doby, můžeme rozlišovat například historismy římské (př. *atrium, cirkus, falanx, legie, liktor, prétor*), středověké (př. *cimbuří, parkán, purkmistr*) atd. Zvláštním typem jsou historismy společensko-politické související s určitou společenskou epochou, v takovém případě můžeme vymezit například historismy spjaté s feudalismem (př. *desátek, dráb, leník, léno, man, nevolník, panoš, panské, poddaný, roboty, svobodník*) či s kapitalismem (př. *čeládka, čeledín, četník, deputátník, děvečka, exekutor, nádeník, pacholek, pastouška, ratejna, továrník, žebračenka*).

Dalším způsobem dělení historismů je jejich slučování dle věcného hlediska. Často jde o jazykové prostředky označující zaniklá povolání, názvy řemesel a zaměstnání (př. *forman, kádrovák, kolomazník, mečíř, mlátec, platněř, poklasný, psář svícník, svíčkař, vozataj, žnec*), hodnosti, vojenské tituly a poměry (př. *arkebuzýr, kaprál, lajtnant, lancknecht, mušketýr, pikenýr, práče, soldát, švališér, verbíř, ztracenec*), oděvy (př. *koltra, láptě, okruží, šlojíř*), měrné jednotky (př. *látro, loket, pinta, píď*), zbraně (př. *halapartna, hmoždíř, kuše, palaš, palcát, píka, pišťala, řemdih, samostříl, sudlice, totach, tulich*), platidla (př. *denár, grešle, groš, rýnský, šesták, tolar, zlatka*) a mnohá další (Hauser, 1980, s. 42).

3.7 Slova knižní a básnická

Slova knižní i básnická (spolu s termíny a slovy hovorovými) se na základě slohových příznaků ve slovní zásobě vymezují jako samostatná vrstva.

Určitý protiklad představuje dvojice knižnost a hovorovost, jelikož stojí na opačných koncích stylových příznaků, přičemž středovou část tvoří lexikální prostředky bezpříznakové a stylově neutrální. Zatímco se knižnost váže na psanost, hovorovost na

mluvenost, knižní výrazy se k žádnému konkrétnímu stylu nepojí, hovorové výrazy jsou typické pro funkční styl hovorový. Společné mají to, že jak knižnost, tak hovorovost se nemusí projevovat pouze prostředky lexikálními, ale i hláskovými či mluvnickými.

Druhým protikladem jsou poetismy a termíny. Poetismy jako výrazy značně expresivní spojujeme s funkčním stylem uměleckým. Jednoznačné, přesné, neexpresivní a normalizované termíny příslušejí funkčnímu stylu odbornému (Hauser, 1980, s. 29-30).

3.7.1 Slova knižní

Internetová jazyková příručka Ústavu pro jazyk český definuje knižní jazykové prostředky, jako „prostředky, které se uplatňují zejména v oblasti umělecké tvorby, ve slavnostních projevech, v intelektuálně náročných odborných a esejistických textech, v jazyce práva apod. Pociťujeme je jako vysoce spisovné, mohou nést určitý patos a rys vznešenosti, např. *odvětil, velebit, trýzeň*“ (ÚJČ, © 2017).

Jak již bylo zmíněno výše, knižnost je typická pro projevy psané, může se ale objevit i v těch mluvených, zejména jde-li o projevy slavnostnějšího rázu. S výjimkou hovorové stylové oblasti se vyskytuje ve všech funkčních stylech, neváže se tedy tak jako hovorovost na jeden jediný. Z toho důvodu jsou slova knižní vždy pociťována příznakově. Příznaku knižnosti nabývají slova v porovnání se synonymními výrazy z oblasti neutrální či hovorové (př. *pěti – zpívat, zočiti - uvidět*). Zejména v dřívějších dobách byla knižní slova užívána autory uměleckých děl pro navození dojmu vyššího stylu, se kterým je knižnost spojována. V rámci vrstvy slov knižních se vymezuje autonomní vrstva slov papírových vyskytujících se v administrativní stylové oblasti (př. *pozůstávat z čeho, stávající*).

Mezi výrazy knižními a neutrálními je hranice z části propustná a prvky mohou plynule přecházet oběma směry. Neutrální slova získávají příznak knižnosti. Tento jev lze pozorovat například v posunu původně neutrálních slov cizích (př. *persekvovat, perlustrovat*). Opačným procesem je, že slova ztratí svou knižnost a začnou být pociťována jako neutrální (př. *ekonom, produktivní, investice*).

Značná část slov z této vrstvy si nese kromě příznaku knižnosti navíc příznak zastaralosti. Naopak příznak novosti je s knižností zcela neslučitelný (Hauser, 1980, s. 32).

3.7.2 Slova básnická

Slova básnická (tzv. poetismy) představují specifickou vrstvu lexika typickou pro texty krásné literatury. Jedná se o lexikální jednotky s neměnnou stylovou hodnotou vytvořené či ustálené pro naplnění charakteristické funkce uměleckých děl, tedy funkce estetické. Tato vrstva slovní zásoby není příliš široká a v současnosti se ani nezvětšuje. Množství užitých poetismů v literárním díle není dokladem vyšší míry uměleckosti (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 320).

V historii české literatury najdeme různé osobnosti, literární generace i školy, které se cíleně snažily o vytváření poetismů. První tendence o odlišení básnického jazyka od jazyka běžného, a to tvořením odlišných slov, sledujeme u obrozenecké generace. Některá jimi vytvořená slova zanikla spolu s generací (př. *skalobr, milozář, větrovůz, hvězdořeka, celota, jezeřiště*), jiná se uchovala jako poetismy (př. *bol, rov, modrojas, lepý*) či jako slova knižní (př. *chrabrý, lučina, skalina*) nebo básnický příznak ztratila a řadíme je k slovům neutrálním (př. *oslavenec, výšina, prázdnota*). Poté začaly zvláštní básnická slova používat školy májovců (př. *sladkobol, řasný, hrdobce*) zejména pak lumírovců (př. *burný, kyn, hled, lazurný, ron, tes, dol*). Básnické prostředky tvořili skládáním (*lunojasný, duhojas*), využitím nezvyklé varianty určitého slova (*pohrda, kyn*), obměnou tvaru slova (*být protivem něčemu, říš*) nebo použitím slova cizího u nás mimo uměleckou oblast nezdomácnělého (*luna*). Tato slova jsou ovšem poplatná době a v současných uměleckých dílech se s nimi skoro nesetkáme, a pokud ano, tak jen velmi zřídka, přičemž slouží pro pobavení či navození dobového kontextu (Hauser, 1980, s. 40).

Do skupiny poetismů lze řadit i slova autorská využívaná pro zvýšení uměleckého dojmu. Jedná se o výrazy vyskytující se více v poezii s cílem estetického působení. V tom, co vše lze považovat za poetismus, se jednotlivé názory autorů různí. Řadit sem můžeme jak metafory, tak například nejrůznější užití slov nespisovných. V tomto

smyslu je ale vhodnější hovořit o poetizaci textu (která je chápána širěji), nežli o přítomnosti samotných poetismů (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008, s. 320-321).

4. SLOVNÍ ZÁSoba A RVP

V aktualizovaném Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání s účinností od 1. 9. 2017 nalezneme učivo o slovní zásobě v části C pod vzdělávací oblastí Jazyk a jazyková komunikace v oboru Český jazyk a literatura. Poprvé se žáci s učivem o slovní zásobě setkají na prvním stupni, kde se seznamují s pojmy slovo, slovo jednoznačné a mnohoznačné, antonymum, synonymum a homonymum.

Na druhém stupni si žáci znalosti rozšiřují učivem o jednotkách slovní zásoby, o významu slova, prohlubují vědomosti o homonimech a synonymech, seznamují se se slohovým rozvrstvením slovní zásoby a se způsoby obohacování slovní zásoby. Co se týká rozvrstvení slovní zásoby, žák by měl dle očekávaných výstupů umět rozlišit spisovný jazyk, nářečí, obecnou češtinu a zdůvodnit, kdy a kde je který typ používán. Učivo o archaismech, historismech, poetismech a slovech knižních není v RVP přesně vymezeno, a je tudíž na každém učiteli, zda a na kolik se dané látce bude věnovat (RVP, 2017, s. 21-23).

5. SLOVNÍČEK VYBRANÝCH SLOV Z PERIFERIE SLOVNÍ ZÁSoby

Materiál pro tento Slovníček byl excerpován z nejrůznějších mluvnic českého jazyka, odborných článků, vybraných učebnic českého jazyka pro druhý stupeň základní školy a čítanek pro druhý stupeň základní školy.

Jedná se o tyto práce:

Mluvnice současné češtiny I. Jak se píše a jak se mluví od Václava Cvrčka,

Čeština – řeč a jazyk od Marie Čechové,

Současná stylistika od Marie Čechové, Marie Krčmové a Evy Minářové,

Jazyk a slovník: vybrané lingvistické studie od Františka Čermáka,

Česká lexikologie od Josefa Filipce a Františka Čermáka,

Nauka o slovní zásobě od Přemysla Hausera,

Funkční stratifikace češtiny z lexikologického hlediska od Dariny Hradilové,

Čeština zajímavě a komunikativně I.: pro 6. a 7. třídu od Květoslavy Klímové a Ivany Kolářové,

Čítanka pro 6. ročník základní školy a primu víceletého gymnázia od Ladislavy Lederbuchové a Evy Beránkové,

Čítanka pro 7. ročník základní školy a sekundu víceletého gymnázia od Ladislavy Lederbuchové a Evy Beránkové.

Významy uvedených lexikálních jednotek byly převzaty primárně ze *Slovníku spisovného jazyka českého*, případně doplněny definicemi ze *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost*.

ARCHAISMY

ajta – ejhle, ajhle
an – který, jenž
anobrž – nýbrž, ale, avšak, ba (i), dokonce (i)
anžto – poněvadž, protože
apatykář – lékárník
bicykl – jízdní kolo
birýt – baret
bradýř – holič
branný – strážce brány, vrátný
cirka – kolem, asi, přibližně
ctitelkyně – ctitelka
časoslovo – sloveso
čutat – kopat do míče
dějeprava, dějezpyt – dějepis
dějinstvo – dějiny
dílnice – dílna
dospělec – dospělý člověk
drahný – trvající dlouho (též knižní)
dušesloví – psychologie
dvořenín – dvořan
fakule – pochodeň
famfrnoch – střepec, zbytečná ozdoba na šatech
fortelný – obratný, dovedný, dobře udělaný, silný
frejír – záletník, milenec
funebrák – pohřební zřízenec
hojič, hojitel – kdo hojí
hotovost – vojsko
houfec – menší houf
hrdinstvo – hrdinství
chmelovina – pivo

chovanec/chovanka – ti, co žijí v nějakém ústavě
ježto – protože, poněvadž, jelikož
kabátec – lehký kratší kabát
kantořit – být učitelem
kaprál – desátník
kasír – pokladník
kávník – kávový ubrus
krásověda – estetika
krčma – hospodské zařízení horší kategorie
kšeft – obchod, obchodní jednání
kupec – obchodník
kus – dělo
lahvice – láhev menších rozměrů
ledvaže – sotvaže
libomudrctví – filosofie
lučba – chemie
manželstvo – manželství, manželé
medle – pak, tedy
měštěnin – měšťan
mládec – mládenec, mladák (též knižní)
mluno – elektřina, blesk
mlýnec – menší mlýn
mouřenín – černocho (též knižní)
mučedlník – mučedník
namoutě – namouvěru
ohořalý – ohořelý
okénce – okénko, malé okno
okorování – okolky
pastorek/pastorkyně – nevlastní dítě
piksla – schránka, krabička
pinta – stuha, šátek, vázanka, pás, řemen
praporec – menší prapor

přátelstvo – příbuzní, přátelé, přátelství
pocivice – kalhoty pro muže ze sukna či z kůže
ranhojič – lékař
raport – stručná zpráva
regiment – pluk
silozpyt – fyzika
sklepník/sklepnice – číšník
slovce – slovo
sobectvo – sobectví
stolice – židle, křeslo, lavice
sýrec – kulatý sýr, syreček
šenkovat – čepovat pivo
šenkýř/šenkýřka – hospodský/hospodská
šifonér – šatník, prádelník
škamna – lavice (školní)
školmistr – učitel
šuba – kožich, kožišinový plášť
tejně – tajně
testament – závěť
trestnice – vězení
truhlice – menší truhla
umnice – logika
vyňatá slova – vyjmenovaná slova
vysoké učení – univerzita, vysoká škola
závdavek – záloha
vinšovat – přát
vypulérovaný – vyleštěný, vyčištěný
zištný – přinášející prospěch, zisk, výhodný, výnosný
znamenitý – sloužící jako znamení

HISTORISMY

artilerie – dělostřelectvo

brtník – nevolník vybírající med lesních včel z brtí

brť – dutina ve stromě sloužící jako úl pro divoké lesní včely

cech – stavovské seskupení osob stejného řemesla z dob feudalismu

čeledín – dělník pracující v zemědělství za mzdu, ubytování a stravu

Československo – původně středoevropský stát dvou národů (Čechů a Slováků)

děvečka – služka v zemědělství

dráb – středověký voják

dřevec – stará dřevěná zbraň užívaná jako jezdecké kopí při turnajích

grešle – stará měděná mince nižší hodnoty

groš – platidlo ze středověku

halapartna – zbraň, sekera s hrotem a hákem

hostinec – podnik pro stravování, často i s ubytováním

kádrovák – komunistický úředník

koltra – ozdobná pokrývka na lože, závěs, záclona

láptě – ruská obuv z lýka

látro – stará délková míra (cca 2 cm)

léno – pozemky půjčované za určitých podmínek leníkovi v dobách feudalismu

loket – jednotka délky (59 cm/78 cm)

mušketýr – pěší voják ozbrojený mušketou

nevolník – poddaný člověk v dobách feudalismu, připoutaný k půdě svého pána

okruží – nabíraný varhanovitý bílý límeček

palcát – středověká zbraň s hlavicí z kovu

panoš – středověký mladý šlechtic sloužící svému pánovi

pětiletka – období pětiletého (hospodářského) plánu

pikanýr – těžká pěchota ozbrojená píkou

pikel – bodná zbraň

pinta – jednotka objemu (cca 1,4 l), nádoba s tímto objemem

píd' – jednotka délky, vzdálenost mezi palcem a malíčkem

píka – bodná zbraň připomínající kopí

platněř – řemeslník, který vyráběl kovovou výstroj pro vojáky (pláty brnění)
rychtář – zástupce vrchnosti ve správě obce do doby vlády Josefa II.
rýnský (zlatý) – dřívější měna na jihu Německa
řemdih – středověká zbraň, palice
sudlice – husitská bodná zbraň s hrotem
škorně – vysoká obuv z hrubé kůže
šlojíř – středověký závoj
tolar – dřívější evropská stříbrná mince
velmož – příslušník vysoké šlechty
verbíř – ti, co verbovali
verbovat – najímat vojáky
versta – ruská jednotka délky (cca 1 km)
věrtel – jednotka objemu (23,25 l)
vozataj – řidič spřežení či povozu
vuml – večerní univerzita marxismu-leninismu
zlatka – mince v hodnotě jednoho zlatého (dvou korun)
žejdlík – jednotka objemu (0,35 – 0,48 l), nádoba s tímto objemem

KNIŽNÍ A BÁSNICKÁ SLOVA

arci – zajisté, ovšem (též archaismus)
báj – něco neskutečného, vysněného, kouzelného a tajemného
blankyt – jasně modrá barva (oblohy)
bol – pocit duševního utrpení, žal, zármutek
burný – bouřlivý
čacký – statečný, udatný, zdatný
čarný – čarovný
čaruplný – plný kouzla
činuplný – naplněný činy
díti se – mizet, ztrácet se
dlužno – je nutno, je třeba, zapotřebí

dol – údolí
duhojas – duhový jas, složený výraz vytvořený Jaroslavem Vrchlickým
haluz – větev
hled – pohled, zrak, oči
hvězdojasný – jasný, svítící, zářící jako hvězda
chrabrý – udatný, statečný
chutě – rychle, spěšně
jarý – bujarý, bujný, svěží, mladý; jarní
jeseň – podzim
jinoch – mladý hoch
jitro – ráno
kap – mys
kles – klesání, klesnutí, pokles
komoň – kůň
konsekvence – důslednost, důsledek
kostižerný – intenzívně všechno ničící
kráčet – jít
kyn – pokynutí
kynouti – dávat znamení, zdravit pohybem ruky nebo hlavy
ký – který, jaký
lazur – jasně modrá barva, blankyt
leč – leda, ledaže, jen, vyjma, než
lepý – hezký, krásný, půvabný
líce – tvář
lučina – louka
luna – měsíc na nebi
maně – náhodně, mimoděk, bezděky, mimovolně
mladoň – mládenec, mladík
modrojas – jasná modř
mrazný – mrazivý
mrtvolina – mrtvola
neb – nebo

niva – půda, kraj, pole, rovná polní nebo luční plocha
obmyslný – lstivý, záłudný
odvětit – odpovědět
op – opice
oř – kůň
oslyšeti – nevyhovět žádosti, odmítnout, odbýt
ot – otec
pěti - zpívat
pohrda – pohrdání, opovržení, neúcta, povýšené stanovisko
pohřichu – bohužel, naneštěstí
poryv – prudký závan, zadutí, nápor, záchvěv
prahnouti – horkem či žárem vysychat, schnout
praviti – oznámit, sdělit
procesuální – týkající se procesu
pročež – a proto, tudíž, tedy (též archaismus)
říš – oblast, svět
ron – proud
roucho – oděv, šaty
rov – hrob
ručej – menší prudký potok
rusý – světle žlutý s odstínem do zlatova či do rezava
řasný – mající velké či husté řasy
skalina – skalisko
sladkobolný – příjemný a zároveň bolestný
slední - poslední
srdcejemný – dojemný, dojímavý
strdí – med, plást medu (též archaismus)
stříci – opatrovat, chránit, střežit, hlídat
studnice – studna
tes – útes
tklivý – dojemný, působící na cit
truchlenec/truchlivec – ten, kdo truchlí

trýzeň – trápení
unylý – tesklivě smutný
ústroj – oblečení, oblek
vatra – oheň, velký oheň ve volné přírodě
velebit – chválit
vesna – jaro
větvice – větev
vůkol – kolem (též archaismus)
záhodno – je vhodné, zapotřebí
záhy – brzy, časně, zanedlouho
zlatorusý – rusý do zlatova
zočiti – uvidět, uzřít, spatřit, zpozorovat

6. METODOLOGIE VÝZKUMU

6.1 Cíl výzkumu

Cílem výzkumu je zmapovat, zdali žáci druhého stupně základních škol a nižšího stupně gymnázií rozumějí slovům na periferii slovní zásoby, zejména tedy archaismům, historismům, poetismům a knižním výrazům. Zda tyto lexémy dokážou vyjádřit synonymicky, odvodit význam z kontextu či vybrat správně lexikální jednotku z nabídky. Zejména pak, jak se šíře slovní zásoby liší mezi šestými a devátými ročníky a mezi jednotlivými vzdělávacími institucemi.

6.2 Identifikace výzkumného problému

Otázkou je, zda žáci 2. stupně ZŠ a nižšího stupně gymnázií rozumějí slovům na periferii slovní zásoby, zdali je umí vysvětlit, odvodit jejich význam z věty, či vybrat k definici odpovídající lexikální jednotku z nabídky. Dalšími otázkami je, jaký je rozdíl mezi jednotlivými ročníky a mezi jednotlivými vzdělávacími institucemi ve znalostech daných slov a jaký vliv má na tuto znalost četba?

6.2.1 Výzkumné otázky

1. Ovlivňuj věk žáků znalost slov z periferie slovní zásoby?
2. Ovlivňuje druh vzdělávací instituce (ZŠ, gymnázium) znalost slov z periferie slovní zásoby?
3. Ovlivňuje pravidelná četba znalost slov z periferie slovní zásoby?
4. Ovlivňuje četba poezie znalost poetismů a slov knižních?
5. Ovlivňuje četba historické prózy znalost historismů?
6. Mají pokusy o vlastní tvorbu vliv na znalost slov z periferie slovní zásoby?

6.3 Volba metod

Pro potřeby této diplomové práce (zmapování úrovně slovní zásoby žáků druhého stupně ZŠ a nižšího stupně gymnázií) bylo jako metoda ke zjištění potřebných informací vybráno dotazníkové šetření, pomocí něhož je dotazován vzorek osob s cílem popsat jejich vědomosti a znalosti zkoumané problematiky.

7. DOTAZNÍK

7.1 Dotazníková výzkumná metoda

Dotazník je metoda ke zjišťování dat pomocí dotazování, respektive písemného pokládání otázek a k nabytí písemných odpovědí na dané otázky. Jedná se o metodu nejčastěji užívanou za účelem hromadného získávání určitých údajů od velkého počtu respondentů (osob vyplňujících dotazník). Jeho oblíbenost je ovlivněna na první pohled snadným vypracováním a možností získat velké množství dat v poměrně krátkém časovém horizontu (Gavora, 2000, s. 99).

Jednou z nejdůležitějších fází tvorby dotazníku je přesně si zformulovat cíl a ujasnit si vztah mezi úlohou dotazníku a zkoumaným problémem. Nejčastějším rizikem bývá nepřesně či povrchně položený výzkumný problém. To vede k zaměření na nepodstatné jevy zkoumané reality a nejednoznačnosti celkového pojetí dotazníku (Skalková, 1983, s. 87).

Struktura dotazníku musí být vždy dopředu jasně promyšlená. Základní otázka se rozdělí do několika podproblémů, ty jsou poté naplňovány konkrétními otázkami. Dotazník se většinou skládá ze vstupní části, ve které je uvedeno jméno autora dotazníku, cíl dotazníku, význam odpovědí dotazovaného, pokyny k vyplnění, ilustrativní příklad. Druhá část obsahuje samotné otázky, jejichž seřazení nemusí být tematické.

Správně položená otázka musí být jasná, to znamená, že všichni dotázaní porozumí otázce stejným způsobem. Nesmí být příliš široká, taková otázka vede k příliš volným odpovědím. Je vhodné vyhýbat se výrazům jako: *několik*, *obvyčejně*, *někdy*, které umožňují různorodou interpretaci.

Další zásadou je nepokládat dvojité otázky vyžadující jednu odpověď na dvě různé věci. Otázky by měly být srozumitelné, jednoduché, snadno pochopitelné. Zbytečně dlouhé a složité otázky odrážejí respondenta od jejich pozorného přečtení a pravdivého zodpovězení. Zcela vyloučeny by měly být otázky s dvojitým záporem, jednoduchý

zápor je vhodné graficky zvýraznit, aby nedocházelo k přehlédnutí záporu a odpovědím na kladnou otázku.

Posledním pravidlem je nepokládat otázky, které svým zněním ovlivňují respondentův výběr určité odpovědi. Jedná se o otázky, na něž dotazovaný neodpovídá pravdivě ale tak, jak to vyžadují společenská pravidla.

Typy otázek se rozlišují podle toho, zda jsou otevřené, uzavřené či polouzavřené. Uzavřené otázky nabízí respondentovi souhrn možných odpovědí, ze kterých si vybírá (př. *a) ano, b) ne, c) neumím se rozhodnout*). Mezi klady patří jejich snadné zpracování.

U otevřených otázek má respondent volnou možnost odpovědi na dotazovanou problematiku (př. *Jaký máte názor na...?, Vysvětlete proč...?*). Jejich kladem je to, že respondent není omezen nucenou volbou odpovědi. Nevýhodou je jejich obtížnější zpracovatelnost a zvýšené nároky na respondenta při srozumitelné formulaci odpovědi.

Pokud si respondent nejprve vybere odpověď z nabízených alternativ a poté svou odpověď ještě dále rozvede či vysvětlí (př. *a) ano, b) ne; pokud ne, proč?*), nebo má možnost doplnit nabízené odpovědi o svou vlastní (př. *a) ano, b) ne, c) jiné – popište*), jedná se o otázky polouzavřené (Gavora, 2000, s. 100-104).

Zvláštním typem jsou otázky škálované, ve kterých respondent vybírá stupeň hodnocení jevu, míru vlastnosti jevu, nebo jeho intenzitu (př. *Určete oblíbenost vyučovacích předmětů na škále od 1 – nejvíce oblíbený po 9 – nejméně oblíbený*). Počet stupňů se pak odvíjí od toho, co se posuzuje a k čemu má zjištění sloužit. Rozlišuje se škála pořadová, u které je úkolem dotazovaného seřadit jevy do určitého pořadí (př. *Seřadte vyučovací předměty dle oblíbenosti*) a škála intervalová (př. *ano – spíše ano – nevím – spíše ne – ne*). V tomto případě lze jednotlivým polohám na škále přisoudit číslo na stupnici (Gavora, 2000, s. 89).

Jednou z nejdůležitějších vlastností všech dotazníků je validita, tedy platnost výsledků vzhledem ke zkoumané skutečnosti. Nejvyšší validitu mají otázky faktografické (př. *Jaký je Váš věk?*). Nejméně validní jsou otázky vyžadující respondentův odhad (př. *Kolik knih přečtete za rok?*). Validnější výsledky zpravidla přinášejí anonymní dotazníky, u kterých

respondenti nepociťují takovou potřebu své odpovědi přibarvovat. Další vlastností je reliabilita, čili spolehlivost. Té dosáhneme vnitřní konzistencí dotazníku a větším množstvím otázek zjišťujících tutéž informaci.

Dotazník by měl být tak dlouhý, aby dokázal od respondenta zjistit všechny informace, které výzkumník potřebuje. Na druhou stranu nesmí být dlouhý tak, aby dotazovaného unavil, jelikož to vede k povrchnímu a nedbalému vyplňování. Tvůrce dotazníku proto musí zvážit potřeby výzkumníka, schopnosti respondentů a najít střední cestu. Délka dotazníku není nikde přesně dána. Obecně se však doporučuje, aby čas vyplnění nepřesahoval 30 až 45 minut, přičemž s nižším věkem respondentů by měl být nižší i čas.

Návratnost dotazníku znamená poměr počtu rozdaných dotazníků k počtu vyplněných a vrácených. Vzhledem k vlivu různých činitelů není návratnost nikdy stoprocentní. Za přijatelné minimum se považuje návratnost kolem sedmdesáti pěti procent, v určitých případech i nižší (Gavora, 2000, s. 105-109).

7.2 Dotazníkové šetření

Cílem praktické části této diplomové práce je zmapování znalostí žáků druhého stupně ZŠ a žáků nižšího stupně gymnázií v oblasti periferie slovní zásoby pomocí dotazníkového šetření. Dotazník byl vytvářen s ohledem na dodržení zákonitostí a pravidel jeho tvorby.

Srozumitelnost jednotlivých otázek byla prověřena prvotní pilotáží na vzorku deseti žáků šestého ročníku ZŠ v Prachaticích. Na základě toho byly upraveny jednotlivé otázky a určena předpokládaná časová náročnost. Úprava se týkala páté otázky části A, konkrétně se jednalo o přiblížení pojmů próza, poezie a drama, které žákům nebyly zcela jasné. U otázky číslo jedna z části B bylo nutné vysvětlit termín synonymum a uvést ilustrační příklad.

První část dotazníku obsahuje základní informace o autorovi, prosbu o spolupráci a poděkování za ni, cíl výzkumu a další nezbytné údaje. Následuje část A, zjišťující dvojí typ informací. Nejprve žáci odpovídají na faktografické otázky týkající se typu navštěvované školy, třídního zařazení a pohlaví. Poté je jejich úkolem odpovědět na

otázky zjišťující jejich čtenářské zkušenosti. Tyto otázky jsou koncipované jako uzavřené či škálované. U škálovaných se jedná se o škálu čtyřstupňovou, pomocí níž mají žáci vyjádřit svůj vztah k četbě určených literárních druhů a žánrů. Část B se zaměřuje na znalost jednotlivých lexémů rozdělených do tří kategorií. První sekce sestavená z otevřených otázek zjišťuje znalost slov knižních a poetismů. Úkolem je napsat adekvátní synonymum k šesti náhodně vybraným lexémům. Druhá sekce obsahuje taktéž otázky otevřené, v tomto případě však sleduje znalost archaismů. Žáci zde mají před sebou šest různých vět, v nichž mají podtržené lexémy nahradit takovými, které odpovídají běžné mluvě. Třetí a poslední sekce zkoumá pomocí šesti uzavřených otázek s možností jedné volby odpovědi znalost historismů.

Materiál pro dotazníkové šetření byl vybrán ze Slovníčku vybraných slov z periferie slovní zásoby (viz 5. kapitola), který byl vytvořen pro účely této diplomové práce.

Jako výzkumný vzorek byli zvoleni respondenti ve věku jedenáct až patnáct let ze dvou základních škol v Prachaticích, z gymnázia z Prachatic a gymnázia z Prahy (které si přálo zůstat v anonymitě). Dotazník žákům rozdali vyučující českého jazyka a literatury v jazykových hodinách. Vyučující byli požádáni, aby zaznamenali, kolik žáků bylo ve třídě v době vyplňování dotazníku přítomno, nejrychlejší a nejpomalejší čas vypracování a nejčastější žákovské dotazy vztahující se k dotazníku.

Dotazníky byly rozdány v tištěné podobě žákům šestých a devátých ročníků druhého stupně ZŠ a nižšího stupně gymnázií. Každý žák vyplnil dotazník samostatně. Celkem bylo vyplněno 206 dotazníků, 102 na základních školách, 104 na gymnáziích. Tabulka níže podává informaci o tom, kolik žáků bylo v době vyplňování přítomno ve škole.

POČET RESPONDENTŮ V JEDNOTLIVÝCH ŠKOLÁCH A ROČNÍCÍCH			
X		ŠESTÁ TŘÍDA	DEVÁTÁ TŘÍDA
ZÁKLADNÍ ŠKOLA	ŠKOLA A	24	26
	ŠKOLA B	28	24

GYMNÁZIUM	ŠKOLA C	27	25
	ŠKOLA D	29	23

Samotné vyplnění dotazníku nebylo časově omezené, předpokládalo se ale, dle prvotní pilotáže, že by se žáci měli vejít do dvaceti minut. Následující tabulka uvádí reálný čas v minutách, který byl potřebný v jednotlivých ročnících a jednotlivých vzdělávacích institucích k jeho vyplnění. Čas před lomítkem představuje čas nejrychlejšího žáka, čas za lomítkem čas žáka nejpomalejšího.

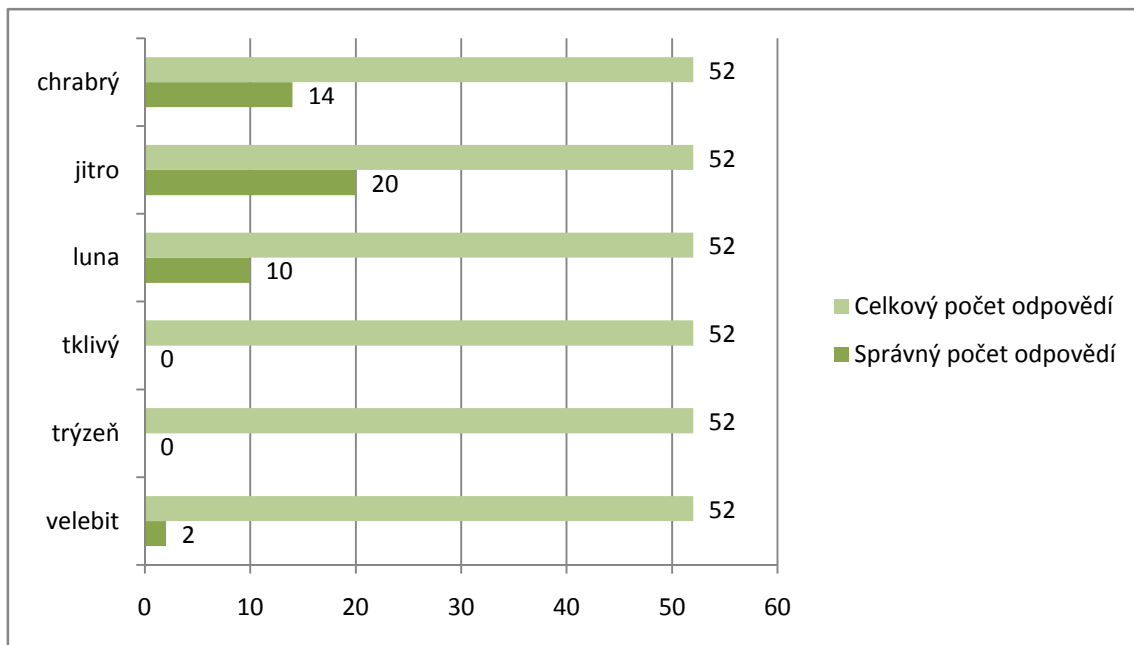
SKUTEČNÁ ČASOVÁ NÁROČNOST DOTAZNÍKOVÉHO ŠETŘENÍ			
x		ŠESTÁ TŘÍDA	DEVÁTÁ TŘÍDA
ZÁKLADNÍ ŠKOLA	ŠKOLA A	10 / 20	11 / 18
	ŠKOLA B	12 / 17	13 / 20
GYMNÁZIUM	ŠKOLA C	10 / 16	8 / 15
	ŠKOLA D	11 / 15	9 / 18

Většina žáků neměla k dotazníku doplňující dotazy. Pokud ano, obsahovaly žádost k přesnějšímu objasnění zadání jednotlivých otázek a způsobu vyplňování. Tento typ se objevoval během samotného vypracovávání. Po odevzdání dotazníků se jednalo o dotazy vztahující se k vysvětlení významu zkoumaných lexikálních jednotek.

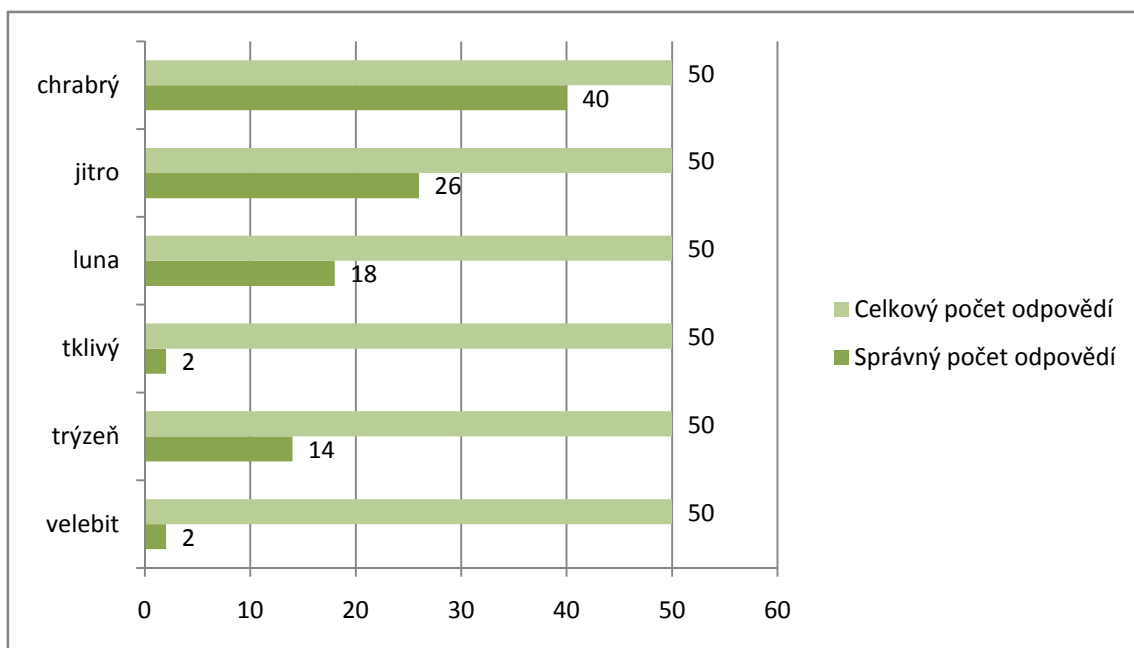
NEJČASTĚJŠÍ DOTAZY	
DOTAZY VZTAHUJÍCÍ SE K ZADÁNÍ	„Můžeme tipovat?“ „Musím uvádět pohlaví?“
DOTAZY VZTAHUJÍCÍ SE K OBSAHU	„Co jsou to škamna?“ „Co znamená tklivý?“ „Škamna jsou koleje?“ „Znamená jitro obecně celé ráno, nebo jenom čas svítání?“

8. INTERPRETACE A HODNOCENÍ VÝSLEDKŮ

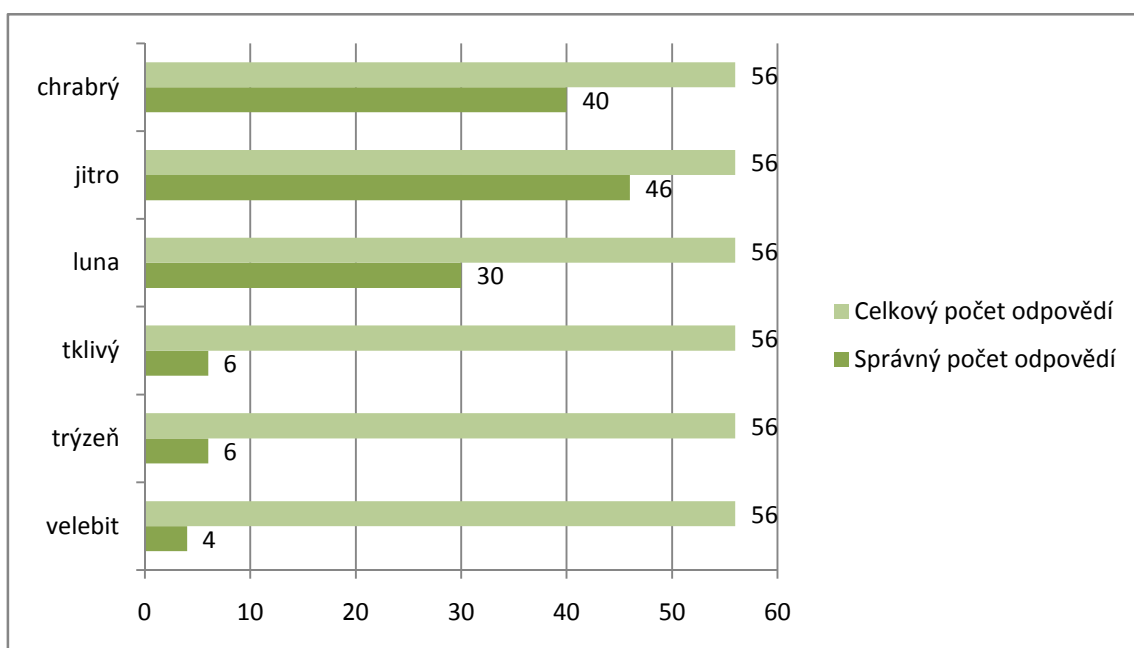
8.1 Poetismy a knižní slova

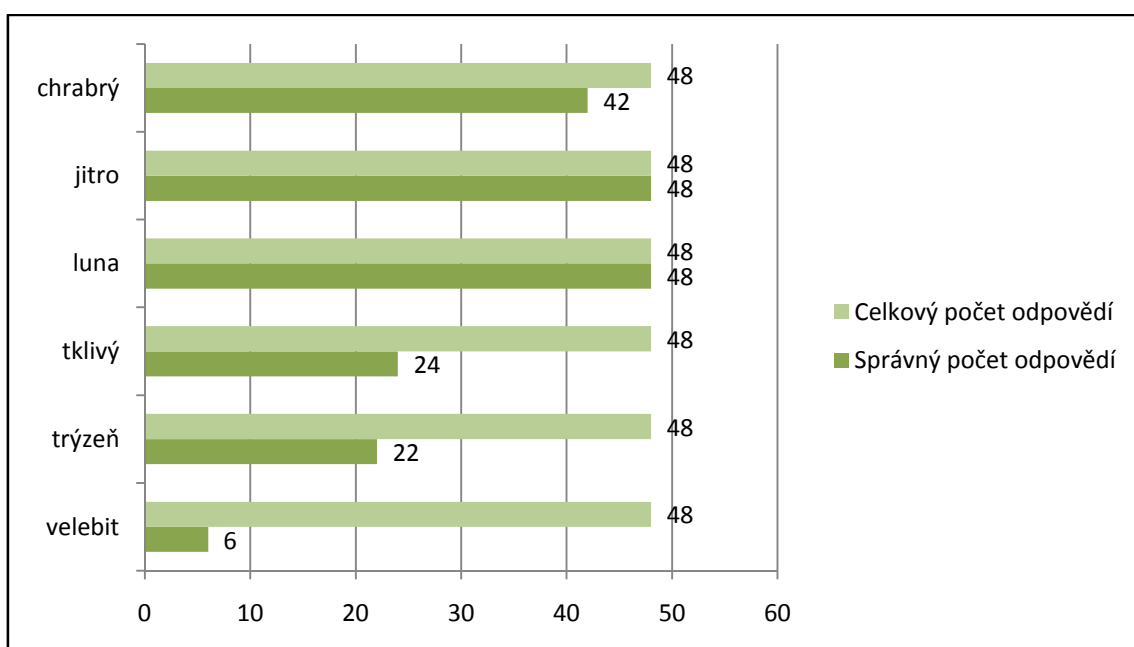
Obrázek 1: Znalost žáků 6. tříd ZŠ – poetismy a knižní slova

Obrázek 2: Znalost žáků 9. tříd ZŠ – poetismy a knižní slova

Obrázek 3: Znalost žáků 6. tříd gymnázií – poetismy a knižní slova

Obrázek 4: Znalost žáků 9. tříd gymnázií – poetismy a knižní slova

Poetismy a slova knižní	Šestý ročník ZŠ	Devátý ročník ZŠ	Šestý ročník gymnázií	Devátý ročník gymnázií	Celkem
chrabrý	26,92 %	80,00 %	71,43 %	87,50 %	66,46 %
jitro	38,46 %	52,00 %	82,14 %	100,00 %	68,15 %
luna	19,23 %	36,00 %	53,57 %	100,00 %	52,20 %
tklivý	0,00 %	4,00 %	10,71 %	50,00 %	16,17 %
trýzeň	0,00 %	28,00 %	10,71 %	45,83 %	21,14 %
velebit	3,85 %	4,00 %	7,14 %	12,50 %	6,87 %
Celkem v ročníku	14,74%	34,00 %	19,28 %	65,97 %	38,50 %

Obrázek 5: Poetismy a slova knižní – procentuálně vyjádřená znalost

Ze zjištěných výsledků je patrné, že věk žáků na znalost slov knižních a poetismů samozřejmě má. Velký rozdíl byl zaznamenán mezi šestým a devátým ročníkem na gymnáziích. Žáci z devátého ročníku byli téměř o 47 % úspěšnější než žáci z ročníku šestého. Menší rozdíl se objevil mezi ročníky na základních školách, ten činil kolem 19 %.

Taktéž se ukázalo, že vlivným faktorem je i druh navštěvované vzdělávací instituce. Jak v šestém, tak v devátém ročníku byli žáci z gymnázií úspěšnější než žáci ze základních škol. Zejména u žáků z devátého ročníku základních škol je vidět výrazně nižší úspěšnost oproti žákům z gymnázií, ti měli výsledky lepší o 32 %. Žáci šestých tříd podali vyrovnanější výkony, odchylka nebyla větší než 4,5 %.

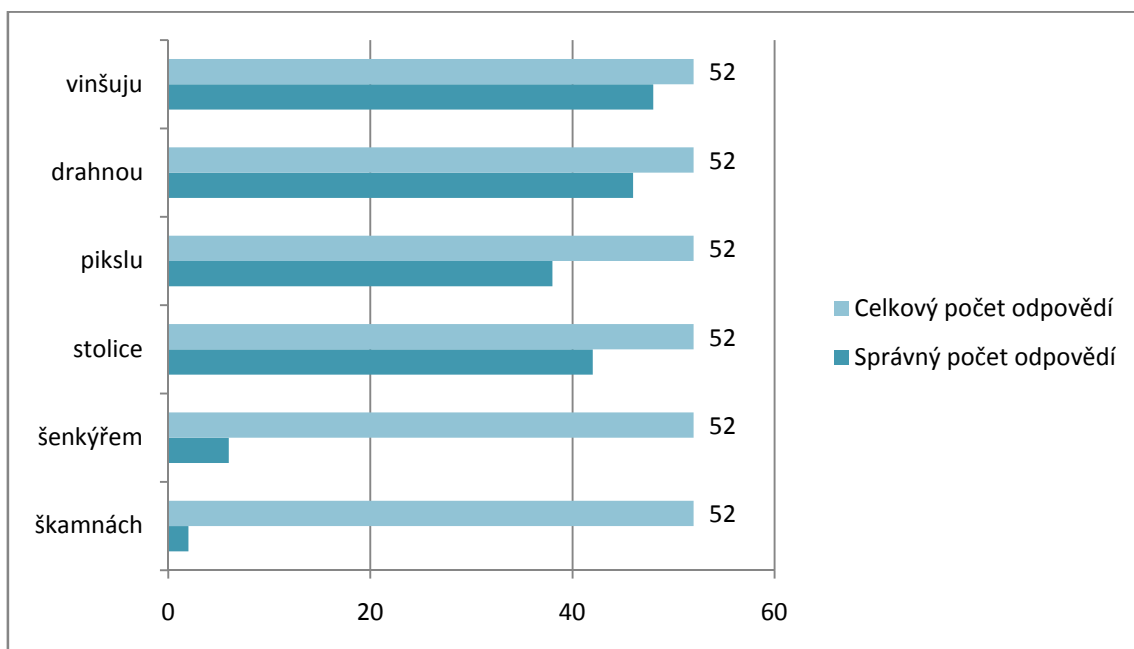
Obrázek 6: Průměrná znalost poetismů a slov knižních

Nejmenší problémy dělala žákům slova *chrabrý*, *jitro* a *luna*. U slov *jitro* a *luna* bylo v devátých ročnících na gymnáziích dokonce 100 % správných odpovědí. Pozoruhodný je propastný 53% rozdíl u slova *chrabrý* mezi ročníky na základních školách.

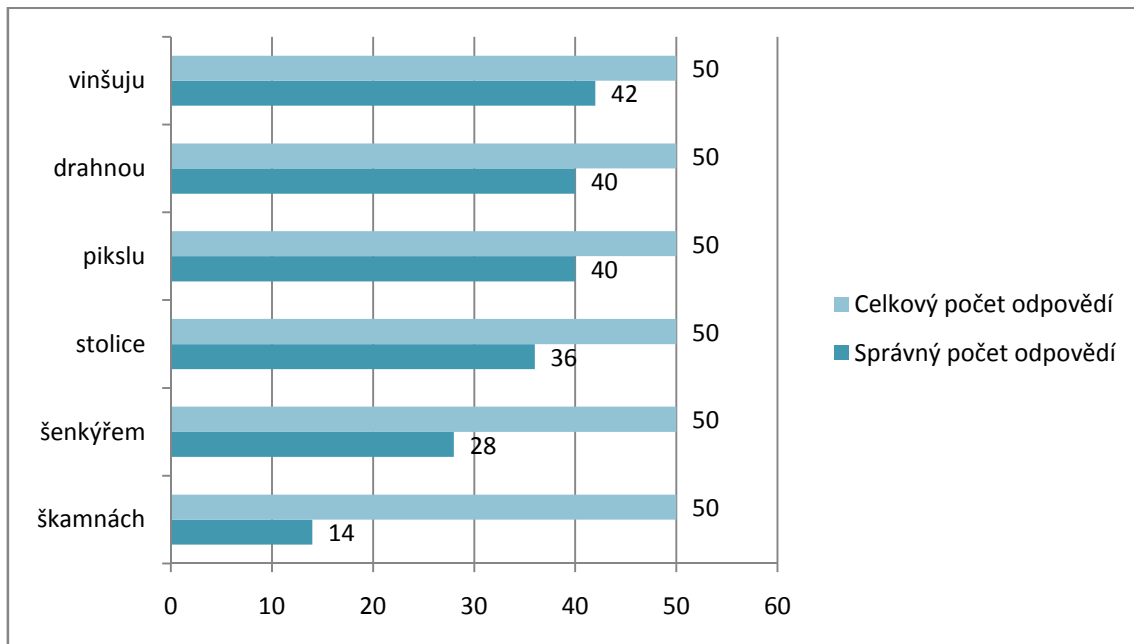
Velmi malou znalost prokázali žáci u slov *tklivý* a *trýzeň*, k nimž ve velkém počtu případů nenapsali žádné synonymum. V šestých třídách na základních školách byla úspěšnost nulová, jedná se o nejhůřší výsledek z celého dotazníku.

Nejmenší počet správných odpovědí mělo slovo *velebit*, ke kterému žáci sice většinou synonymum doplnili, ale s neodpovídajícím významem. Často se objevovaly odpovědi jako *odpočívat*, *dělat si pohodlí* či *upravovat*. Z celkového pohledu můžeme konstatovat, že znalost poetismů žáků druhého stupně je velmi malá.

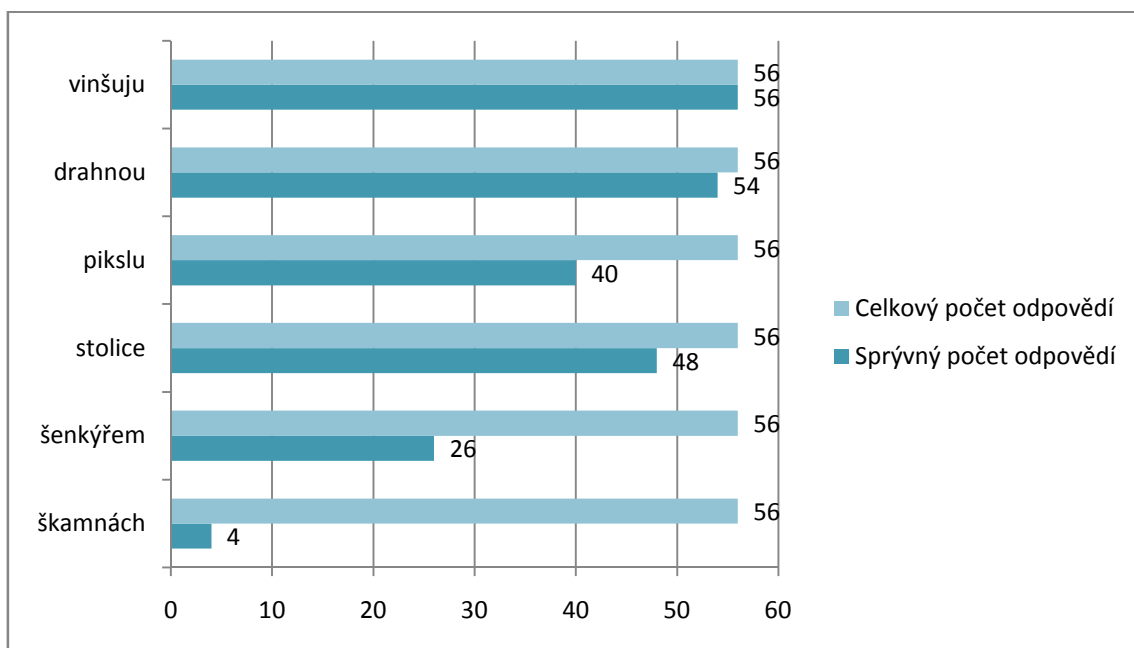
8.2 Archaismy

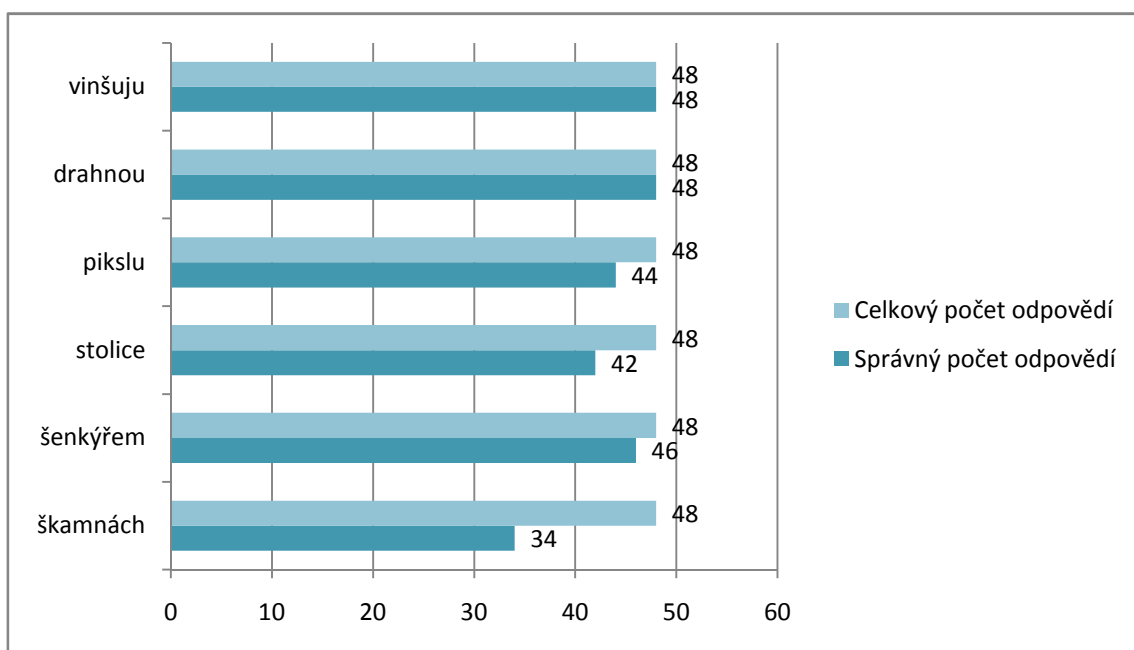
Obrázek 7: Znalost žáků 6. tříd ZŠ - archaismy

Obrázek 8: Znalost žáků 9. tříd ZŠ - archaismy

Obrázek 9: Znalost žáků 6. tříd gymnázií - archaismy

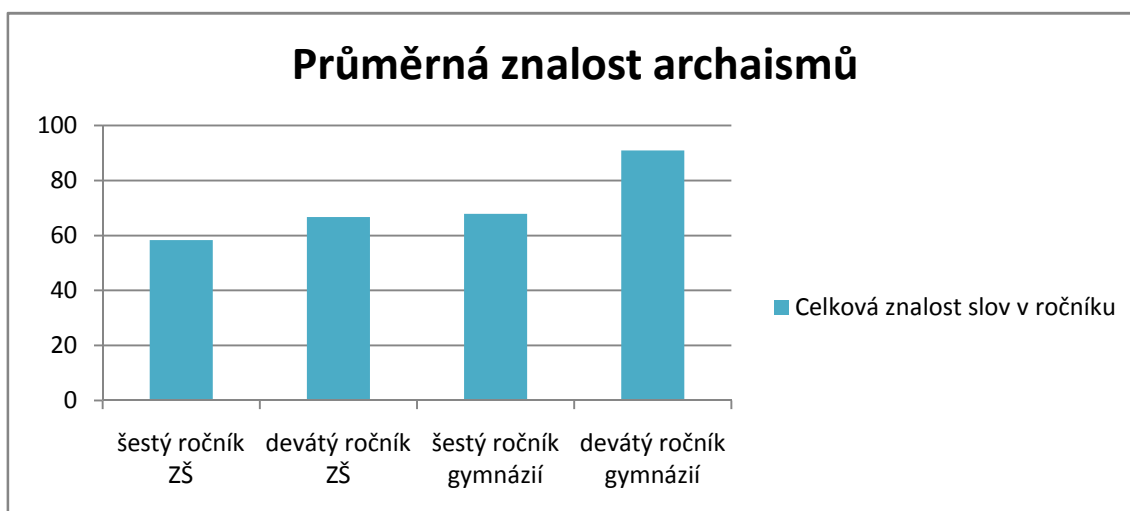
Obrázek 10: Znalost žáků 9. tříd gymnázií - archaismy

Archaismy	Šestý ročník ZŠ	Devátý ročník ZŠ	Šestý ročník gymnázií	Devátý ročník gymnázií	Celkem
vinšuju	92,30 %	84,00 %	100,00 %	100,00 %	94,08 %
drahnou	88,46 %	80,00 %	96,43 %	100,00 %	91,22 %
pikslu	73,08 %	80,00 %	71,43 %	91,66 %	79,04 %
stolice	80,77 %	72,00 %	85,71 %	87,50 %	81,50 %
šenkýřem	11,54 %	56,00 %	46,43 %	95,83 %	52,45 %
škamnách	3,85 %	28,00 %	7,14 %	70,83 %	27,46 %
Celkem v ročníku	58,33 %	66,66 %	67,86 %	90,97 %	70,96 %

Obrázek 11: Archaismy – procentuálně vyjádřená znalost

I u archaismů můžeme sledovat vliv věku na zvyšující se znalost jednotlivých slov, nejde ale o tak výrazné rozdíly, jako tomu bylo u slov knižních a poetismů. Žáci devátého ročníku základních škol měli výsledky lepší přibližně o 8 %. Patrnější rozdíl byl mezi ročníky na gymnáziích, ten činil téměř 23 %.

V této kategorii se opět potvrdila domněnka, že žáci z gymnázia prokážou vyšší znalost zkoumaných slov než žáci ze základních škol. V šestých třídách tato odchylka činila 9,5 %, v devátých třídách to bylo již přes 24 %.

Obrázek 12: Průměrná znalost archaismů

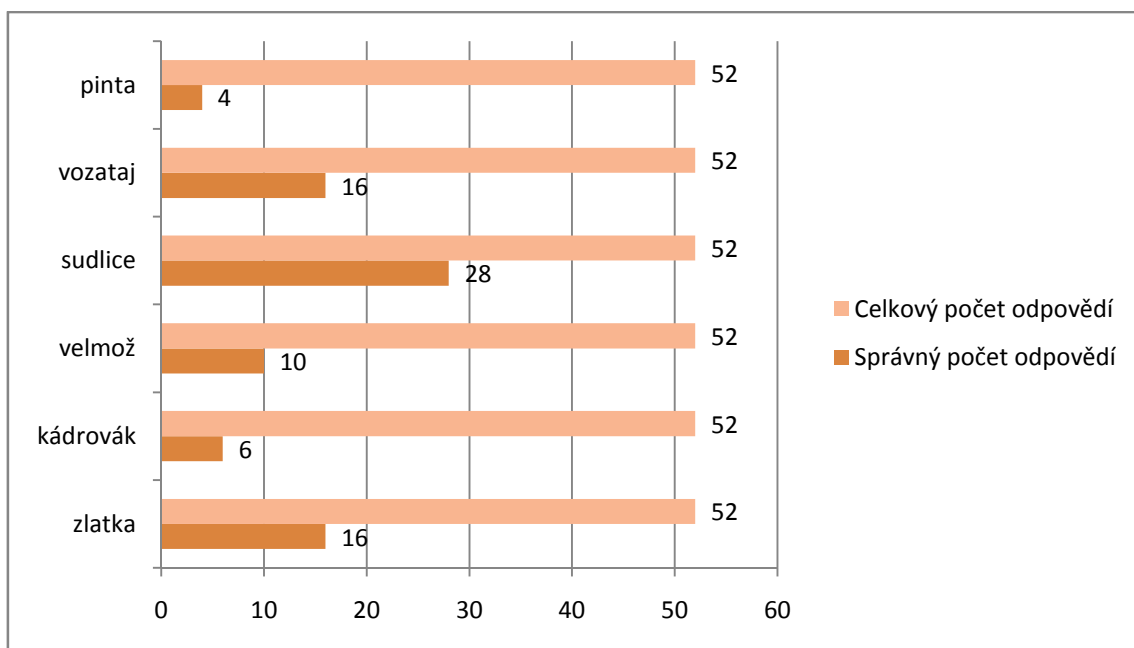
Vysokou úspěšnost můžeme vidět u slova *vinšuju*. Adekvátním výrazem ho dokázali nahradit úplně všichni žáci z gymnázií, ale ani žáci ze základních škol neměli nízké hodnoty. Vysoké procento správných odpovědí je zaznamenáno dále u slov *drahnou*, *pikslu* a *stolice*.

Můžeme si povšimnout, že hned v několika případech dosáhli žáci šestého ročníku lepších výsledků než žáci z ročníku devátého, konkrétně se jedná o slova *vinšuju*, *drahnou* a *stolice*. Rozdíl však nebyl vyšší než 9 % a nepromítl se do celkového procentuálního vyjádření úspěšnosti. V jediném případě byla procentuální úspěšnost vyšší u žáků ze základní školy oproti žákům z gymnázia, konkrétně v šestém ročníku u slova *piksla*. Jde však o velmi zanedbatelný rozdíl.

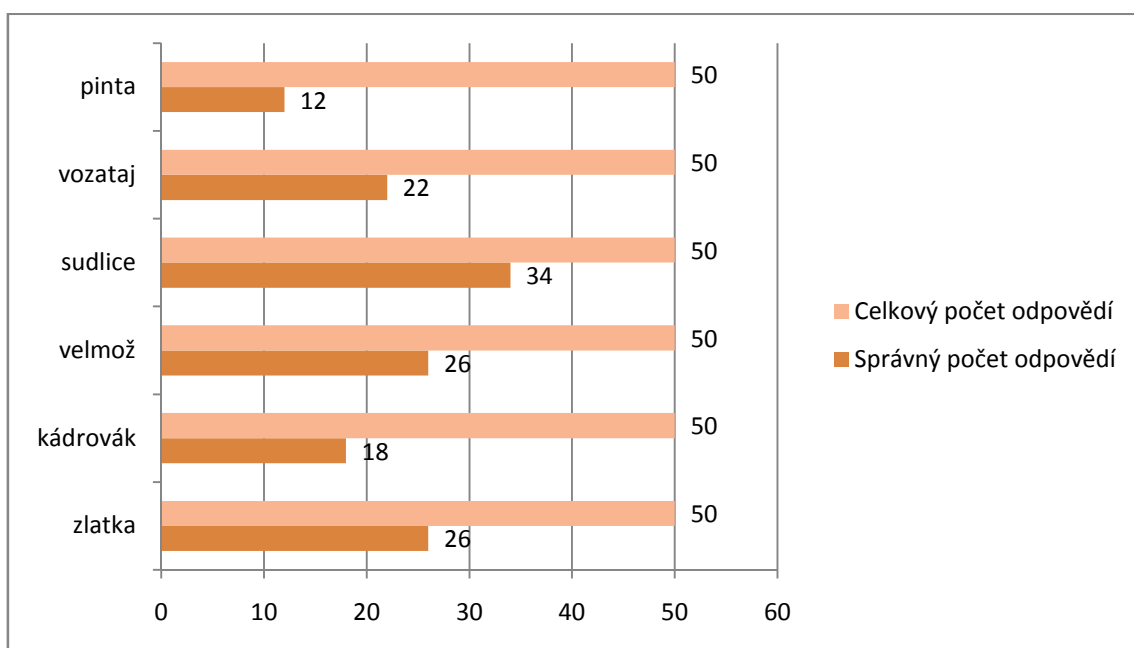
Větší nevyrovnanost v procentuálním vyjádření úspěšnosti se objevila jak mezi ročníky, tak mezi vzdělávacími institucemi u slov *šenkýřem* a *škamnách*. Nejpatrnější rozdíl byl u slova *škamnách* a to mezi šestým a devátým ročníkem na gymnáziích, téměř 64 %. Slovo *škamnách* žáci často nahrazovali slovy *budovách*, *třídách*, *kolejích* a slovo *šenkýřem* výrazem *kuchařem*.

Nejspíše i z důvodu snazší odvoditelnosti významů zkoumaných lexémů z kontextu věty bylo průměrné procentuální vyjádření správných odpovědí u archaismů celkem vysoké.

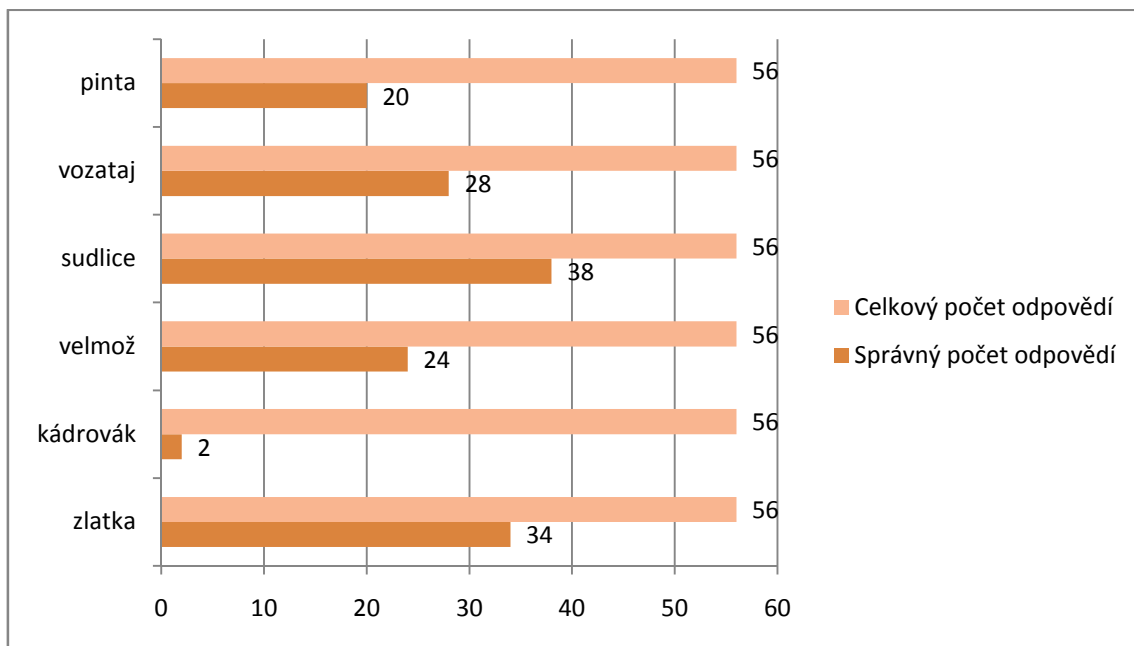
8.3 Historismy

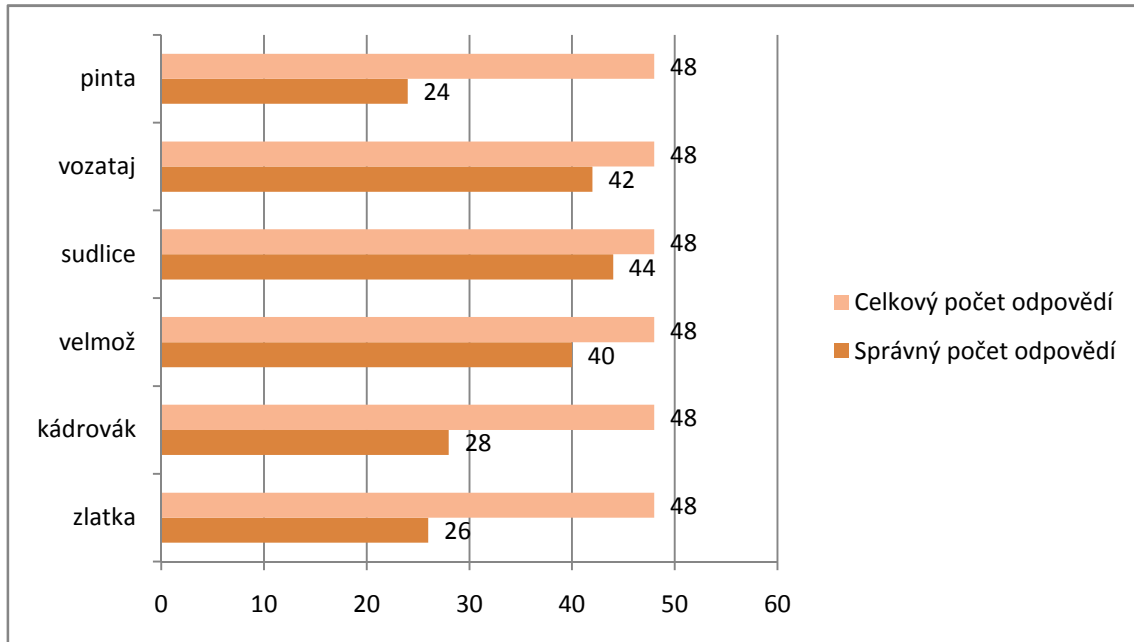
Obrázek 13: Znalost žáků 6. tříd ZŠ - historismy

Obrázek 14: Znalost žáků 9. tříd ZŠ - historismy

Obrázek 15: Znalost žáků 6. tříd gymnázií - historismy

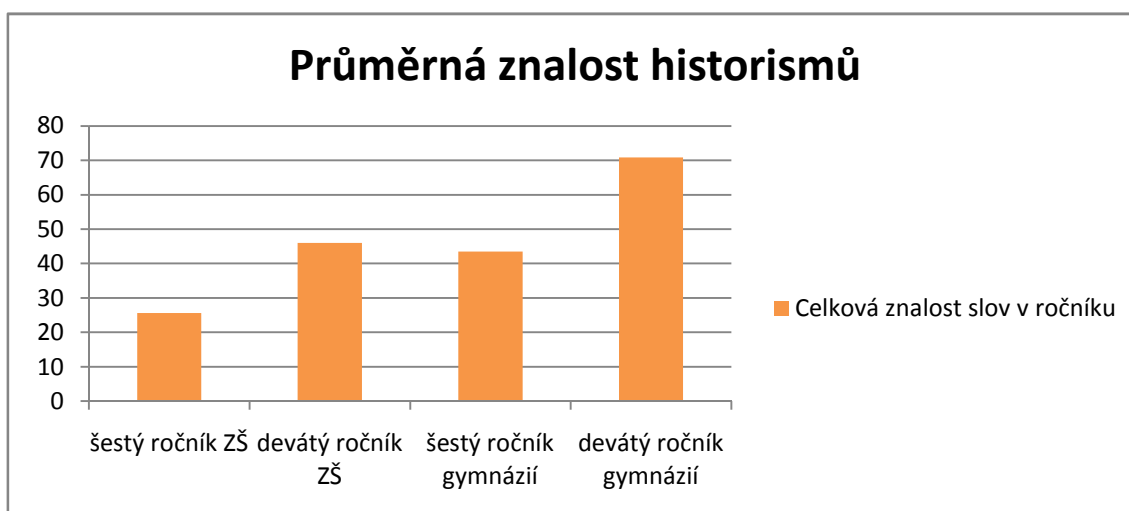
Obrázek 16: Znalost žáků 9. tříd gymnázií - historismy

Historismy	Šestý ročník ZŠ	Devátý ročník ZŠ	Šestý ročník gymnázií	Devátý ročník gymnázií	Celkem
pinta	7,69 %	24,00 %	35,71 %	50,00 %	29,35 %
vozataj	30,77 %	44,00 %	50,00 %	87,50 %	53,07 %
sudlice	53,85 %	68,00 %	67,86 %	91,66 %	70,34 %
velmož	19,23 %	52,00 %	42,86 %	83,33 %	49,36 %
kádrovák	11,54 %	36,00 %	3,57 %	58,33 %	27,36 %
zlatka	30,77 %	52,00 %	60,71 %	54,16 %	49,41 %
Celkem v ročníku	25,64 %	46,00 %	43,45 %	70,83 %	46,48 %

Obrázek 17: Historismy – procentuálně vyjádřená znalost

V poslední kategorii zabývající se znalostí historismů jsme taktéž zaznamenali s věkem rostoucí procentuální růst správných odpovědí. Na základních školách dosáhli žáci devátých ročníků lepších výsledků o více jak 20 %. Na gymnáziích tento rozdíl činil dokonce přes 27 %.

U historismů, stejně jako u archaismů, poetismů a slov knižních se ukázalo, že druh navštěvované vzdělávací instituce vliv samozřejmě má. Žáci navštěvující šestou třídu na gymnáziích měli lepší výsledky téměř o 18 %. O něco větší rozdíl, necelých 25 %, byl mezi žáky devátých tříd.

Obrázek 18: Průměrná znalost historismů

Žáci druhého stupně ze zjišťovaných historismů znali nejčastěji výraz *sudlice*. Devátý ročník na gymnáziích dosáhl u tohoto slova nejvyšší procentuální úspěšnosti správných odpovědí v této kategorii.

U slov *vozataj*, *velmož* a *zlatka* vidíme celkově vyrovnané výsledky. Tato slova znalo kolem poloviny dotazovaných žáků. Jediná odchylka mezi ročníky, kdy žáci šestých tříd měli procentuálně lepší skóre oproti žákům tříd devátých, je spatřena u slova *zlatka* na gymnáziích a to s rozdílem 6,5 %.

Nejnižší hodnoty získala slova *pinta* a *kádrovák*. U posledně zmíněného si můžeme povšimnout zvláštnosti, kdy žáci šestých tříd ze základních škol dosáhli o celých 8 % lepších výsledků než žáci z gymnázií. Jedná se však v této kategorii o případ jediný a neodrazil se do celkové procentuální úspěšnosti jednotlivých ročníků. Za úředníka v době komunismu ve velkém počtu případů označovali žáci *panoše* či *leníka*.

Celková úspěšnost žáků všech ročníků obou škol byla vyšší než u poetismů, avšak nižší než u archaismů.

8.4 Vliv četby

Dotazník rozdaný žákům na druhém stupni základních škol a na nižším stupni gymnázií nebyl zaměřen jen na prověření znalosti slov v kategoriích poetismy a slova knižní, archaismy, historismy. Jeho cílem bylo taktéž získat informace o úrovni čtenářství těchto žáků a dále zjistit, zda má pravidelná četba, druh a žánr čtené literatury vliv na znalost zkoumaných slov, či nikoli.

8.4.1 Pravidelnost četby

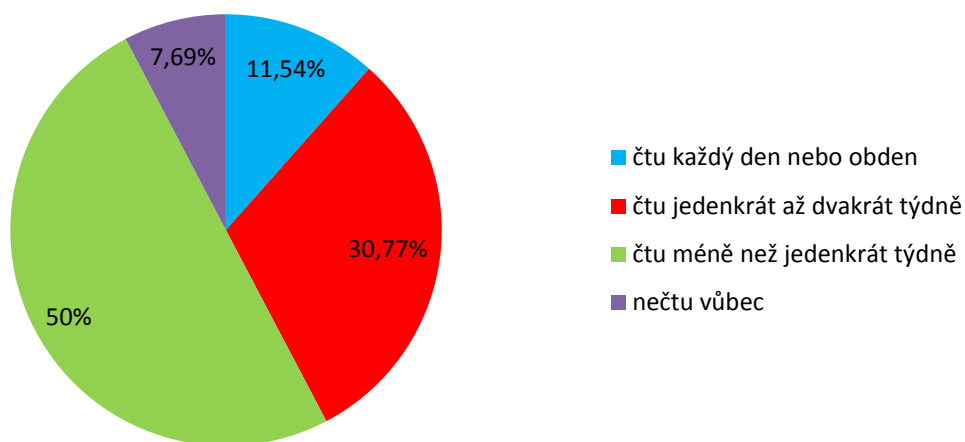

Obrázek 19: Čas strávený četbou u žáků na 2. stupni ZŠ a na nižším stupni gymnázií

V obecném měřítku vidíme, že jednotlivé kategorie čtenářství nevykazují výrazné rozdíly. Nejvyšší procentuální zastoupení má dokonce skupina žáků, kteří čtou častěji než jednou za dva dny, nejméně je těch, kteří v dotazníku uvedli, že nečtou vůbec.

Pokud se ale podíváme na to samé rozdělení, tentokrát však v rámci jednotlivých ročníků a vzdělávacích institucích, zjistíme, že rozložení žáků do čtenářských kategorií už tak vyrovnané není.

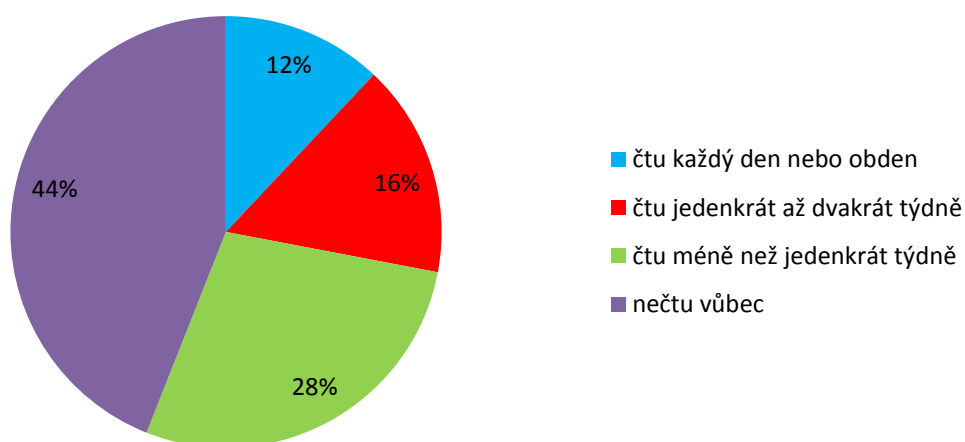
Čas strávený četbou u žáků šestých tříd ZŠ

Obrázek 20: Čas strávený četbou u žáků šestých tříd ZŠ

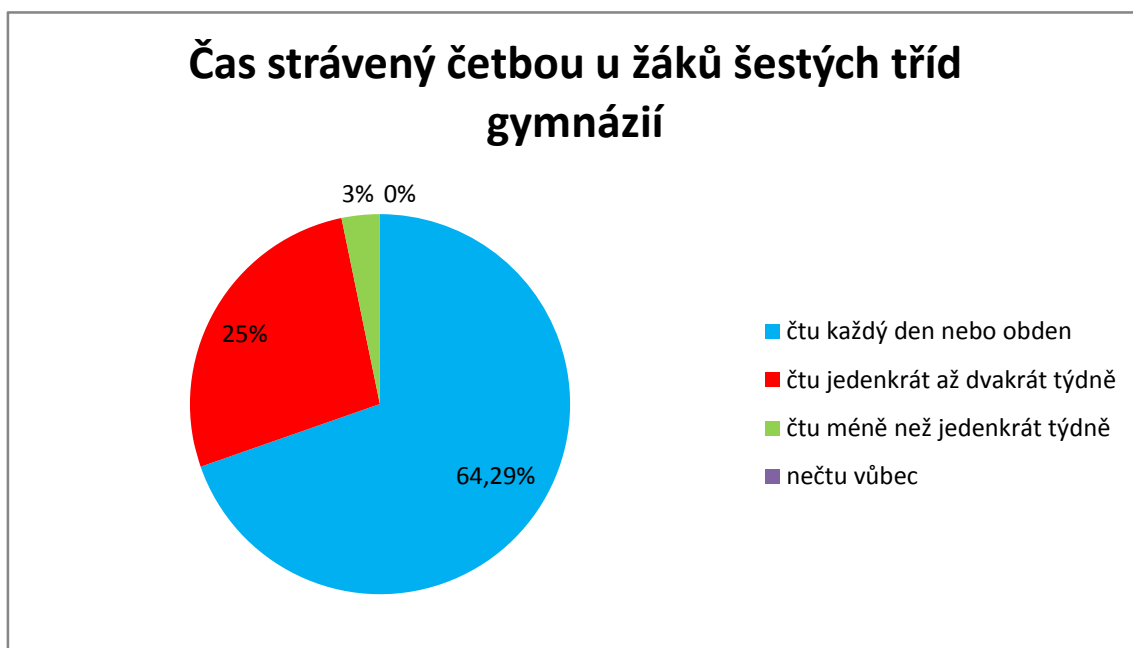
Jak si lze povšimnout, celá polovina žáků šestých tříd základních škol uvedla, že čte méně než jedenkrát týdně. Druhou největší skupinu tvoří žáci, kteří čtou jedenkrát až dvakrát týdně. Nejméně je těch, kteří nečtou vůbec.

Čas strávený četbou u žáků devátých tříd ZŠ

Obrázek 21: Čas strávený četbou u žáků devátých tříd ZŠ

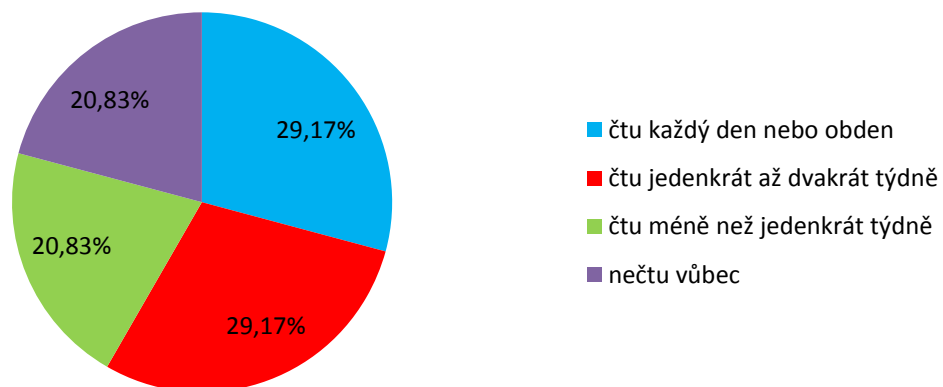
K výraznější změně došlo u žáků ze základních škol navštěvujících devátou třídu. Celých 44 % uvedlo, že se čtenbě nevěnuje vůbec. Oproti šestým třídám jde o nárůst nečtenářů o více jak 36 % a pokles těch, co čtou alespoň jedenkrát až dvakrát týdně téměř o 15 %. Počet pravidelných čtenářů (vyznačení modrou barvou) je v obou ročnících základních škol téměř vyrovnaný.

Obrázek 22: Čas strávený četbou u žáků šestých tříd gymnázií

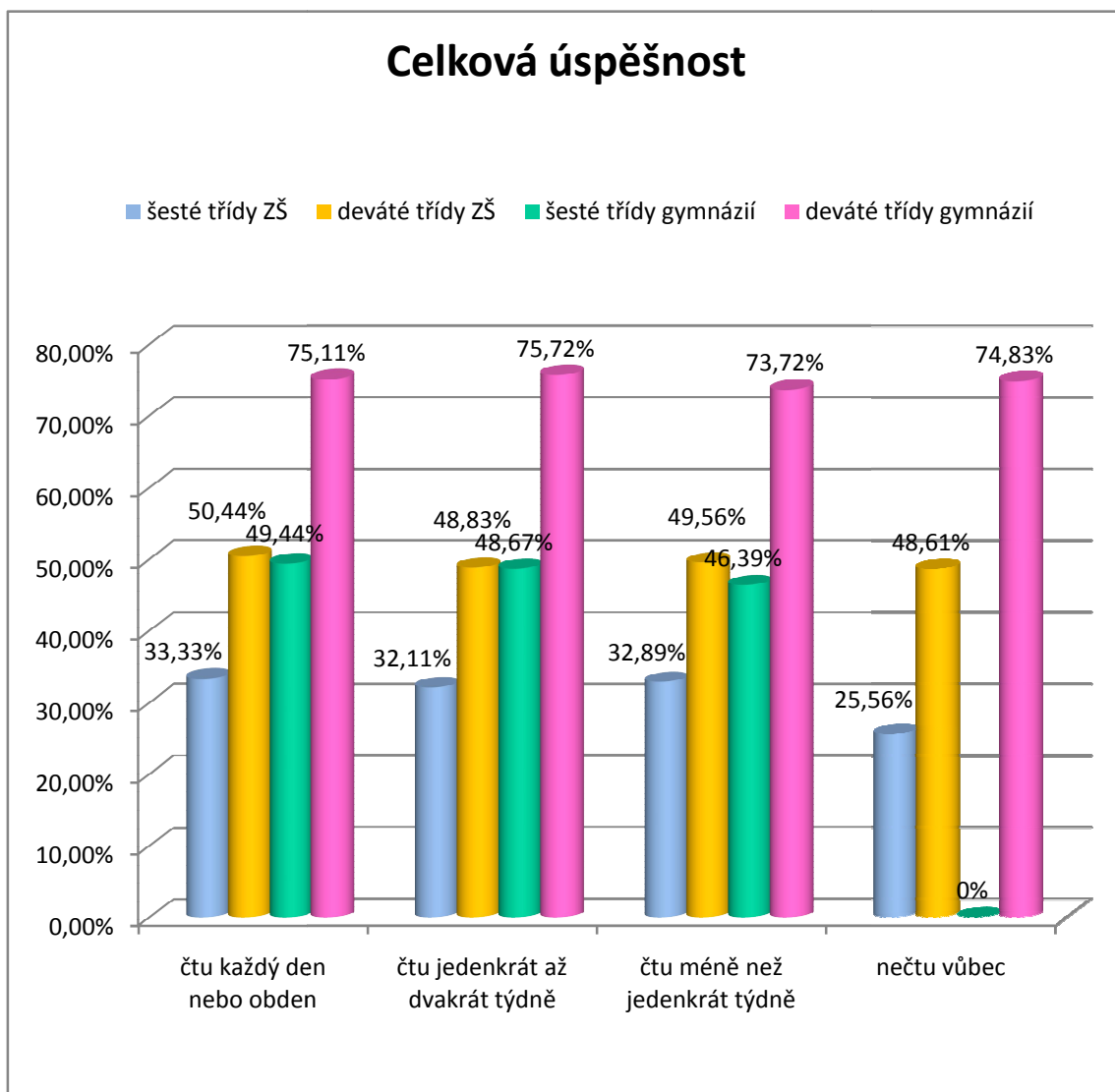
Co se týká čtenářských návyků, nejlépe na tom byly šesté třídy na gymnáziích, ve kterých přes 64 % žáků uvedlo, že čte téměř každý den. To je téměř o 53 % pravidelných čtenářů více než v šestých i devátých třídách na základních školách. Zbytek žáků čte alespoň jedenkrát až dvakrát týdně a pouhá 3 % čtou méně než jedenkrát týdně. Zatímco v devátých třídách na základních školách tvořili nečtenáři téměř polovinu všech žáků, zde políčko „nečtu vůbec“ neoznačil ani jeden z dotazovaných.

Čas strávený četbou u žáků devátých tříd gymnázií

Obrázek 23: Čas strávený četbou u žáků devátých tříd gymnázií

Nejvyrovnanější procentuální zastoupení čtenářských kategorií mají deváté třídy na gymnáziích. V porovnání s šestými třídami gymnázií došlo k nárůstu těch, kteří nečtou vůbec a těch, kteří čtou méně než jedenkrát týdně. Oproti žákům z devátých tříd na základních školách však stále převažují žáci věnující se četbě pravidelněji (vyznačení červenou a modrou barvou na grafu výše).

Obrázek 24: Celková úspěšnost žáků v souvislosti s četbou

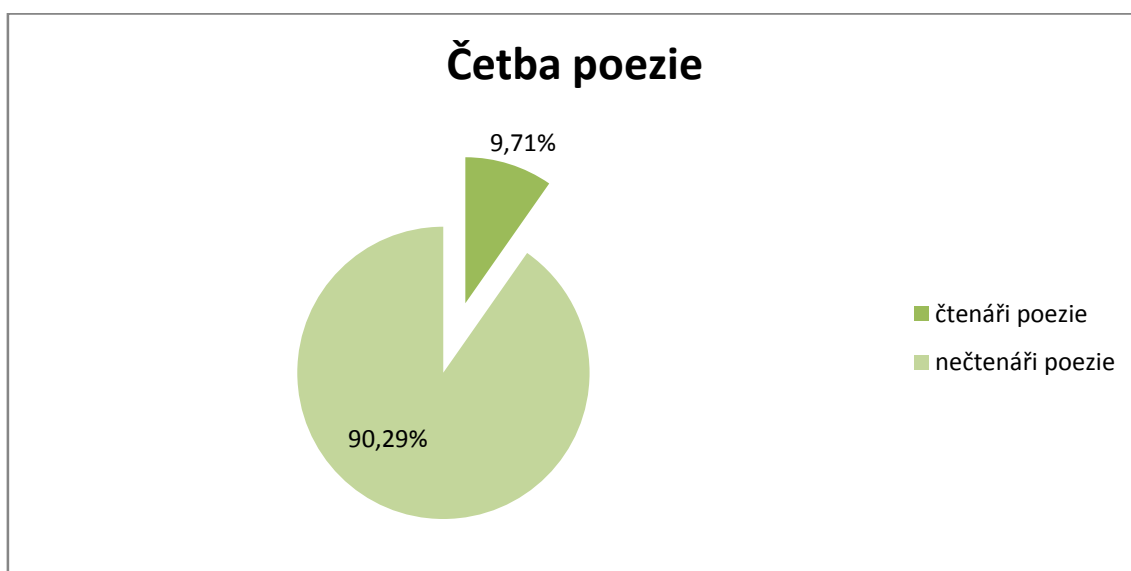
Graf výše ukazuje procentuálně vyjádřený počet správných odpovědí u žáků jednotlivých ročníků v souvislosti s jejich čtenářskými návyky, respektive pravidelností jejich četby.

Na první pohled je patrné, že pravidelnost četby neměla zásadní vliv na znalost zkoumaných slov z periferie slovní zásoby. Pokud bychom srovnali první a poslední čtenářskou kategorii, tedy žáky, kteří čtou každý den nebo obden s žáky, kteří nečtou vůbec, všimli bychom si výraznějšího rozdílu pouze u žáků šestých ročníků na základních školách. V tomto případě pravidelní čtenáři dosáhli o 7,8 % lepších výsledků. U žáků šestých tříd na gymnáziích tento rozdíl činil 3 %. Žáci devátých tříd dosahovali

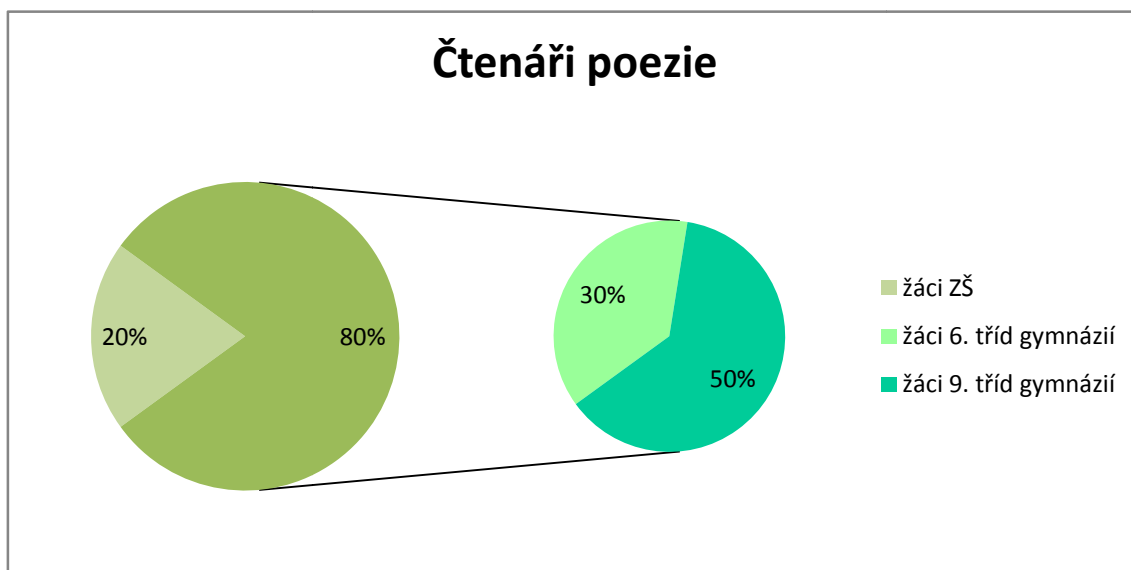
srovnatelných výsledků bez ohledu na pravidelnost jejich četby. Lze tedy usoudit, že znalost zkoumaných slov z periferie slovní zásoby ovlivnily více jiné faktory než pravidelná četba.

8.4.2 Četba poezie

Tato část práce se zaměřuje na to, zda četba poezie má vliv na lepší znalost poetismů a slov knižních zkoumaných v prvním cvičení dotazníku v části B. Tedy na to, zda čtenáři poezie dosáhli v oné oblasti lepších výsledků než nečtenáři poezie. Jako čtenáři poezie byli označeni ti žáci, kteří v dotazníku ve cvičení pět části A, zjišťující oblíbenost literárních druhů, uvedli, že poezii čtou velmi rádi nebo celkem rádi.

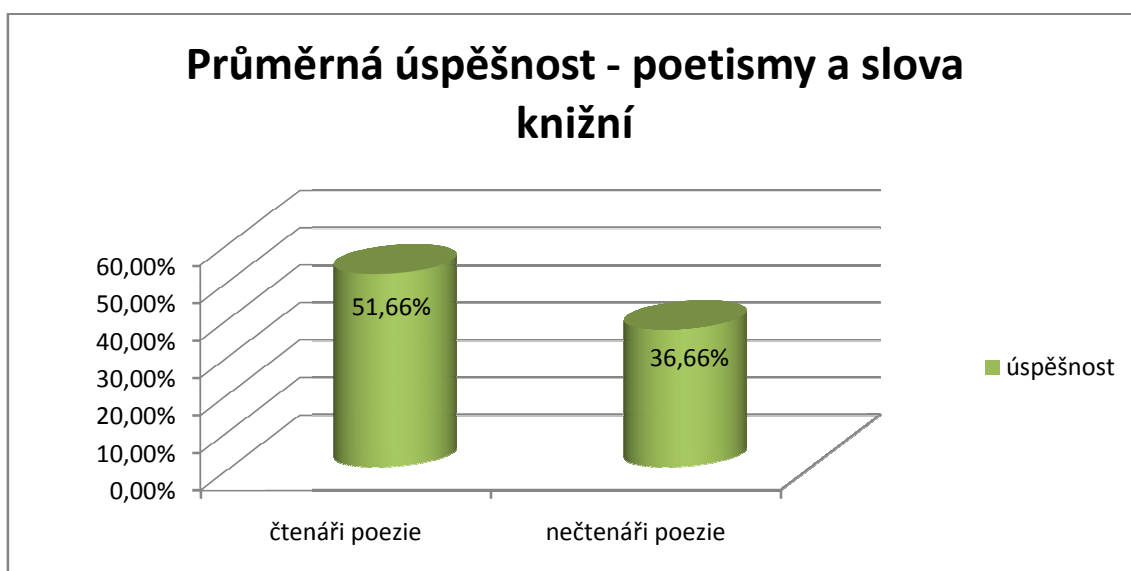

Obrázek 25: Četba poezie

Obrázek 26: Čtenáři poezie

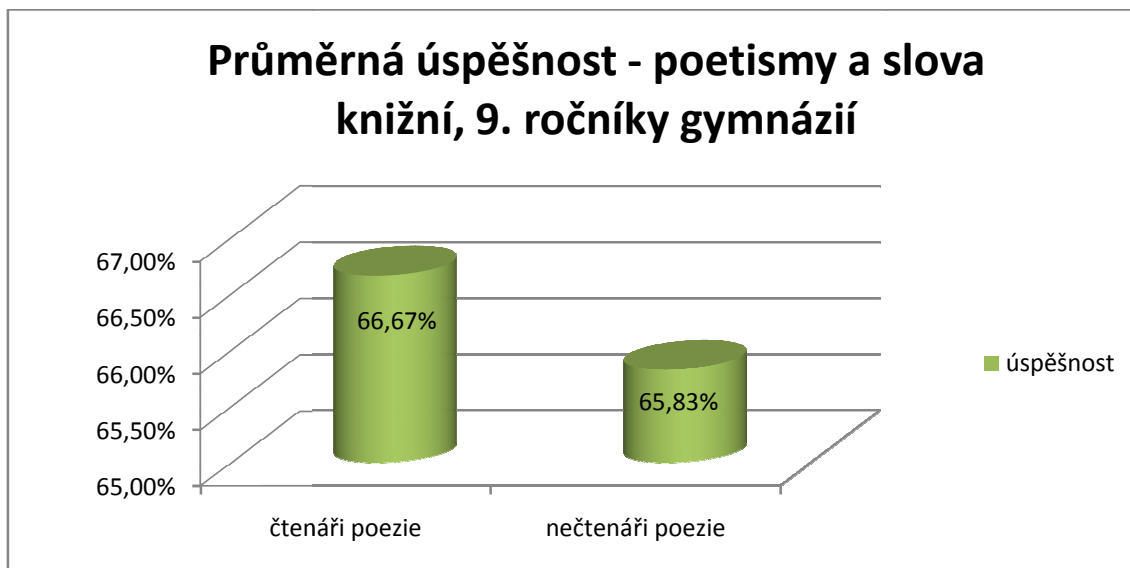
Poezii jako svůj oblíbený literární druh uvedlo necelých 10 % dotázaných žáků. Zbýlých 90 % poezii označilo za četbu, které se věnují málokdy či vůbec nikdy. Mezi čtenáři poezie převažovali žáci z gymnázií, zejména z devátých ročníků.

Obrázek 27: Průměrná úspěšnost – poetismy a slova knižní

Z grafu výše lze vyčíst, že čtenáři poezie byli úspěšnější o 15 % než nečtenáři poezie. Vezmeme-li v potaz, že polovina čtenářů poezie patřila k žákům z devátých ročníků

gymnázíí a přihlédneme-li k datům, která nám vyšla v kapitole 8.1, není možné s přesností říct, zda vliv na znalost zkoumaných slov měl věk žáků, druh navštěvované vzdělávací instituce, aktivní četba poezie, či kombinace všech faktorů dohromady. Z toho důvodu se blíže podíváme na úspěšnost žáků devátých tříd na gymnáziích, jako dominantní kategorii mezi čtenáři poezie.

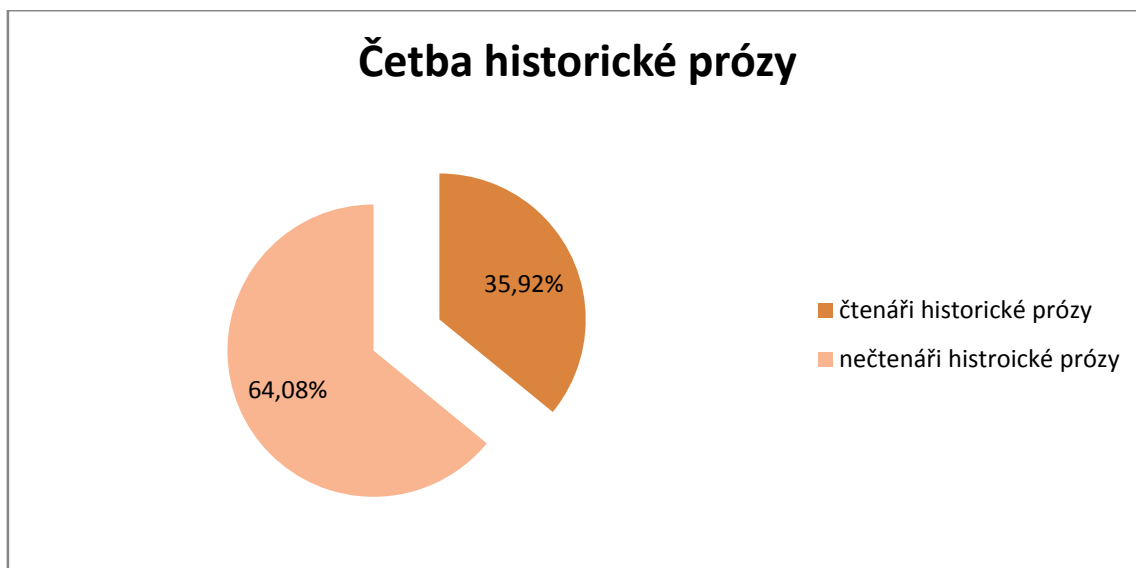

Obrázek 28: Průměrná úspěšnost – poetismy a slova knižní, 9. ročníky gymnázií

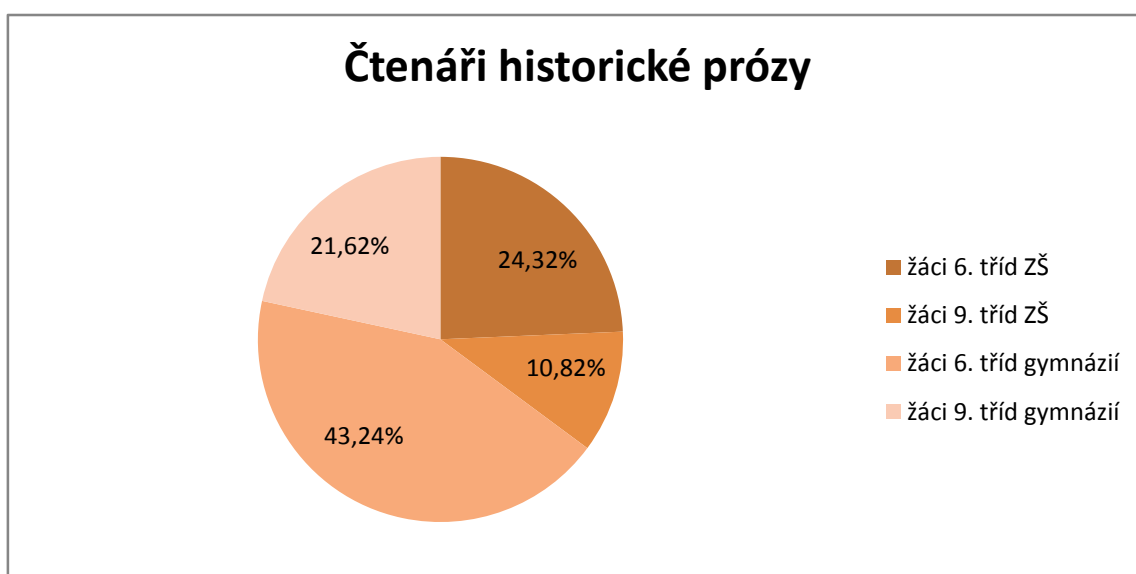
Žáci devátých ročníků na gymnáziích, kteří označili poezii za svůj oblíbený literární žánr, nedosáhli výrazně lepších výsledků oproti žákům devátých ročníků na gymnáziích, kteří poezii nečtou vůbec nebo jen velmi málo. Rozdíl v průměrné úspěšnosti nečinil ani jedno procento. Z toho lze usoudit, že četba poezie neměla v rámci tohoto dotazníkového šetření významný vliv na znalost poetismů a slov knižních.

8.4.3 Četba historické prózy

Jedním z cílů této práce bylo taktéž zjistit, zda by mohla mít četba historické literatury vliv na znalost historismů, kterým se v dotazníku věnovalo cvičení tři části B. Porovnání byli žáci, kteří ve cvičení šest části A označili, že žánr historické prózy čtou velmi rádi či celkem rádi (čtenáři historické prózy) s žáky, kteří označili, že tento žánr čtou málokdy či vůbec (nečtenáři historické prózy).

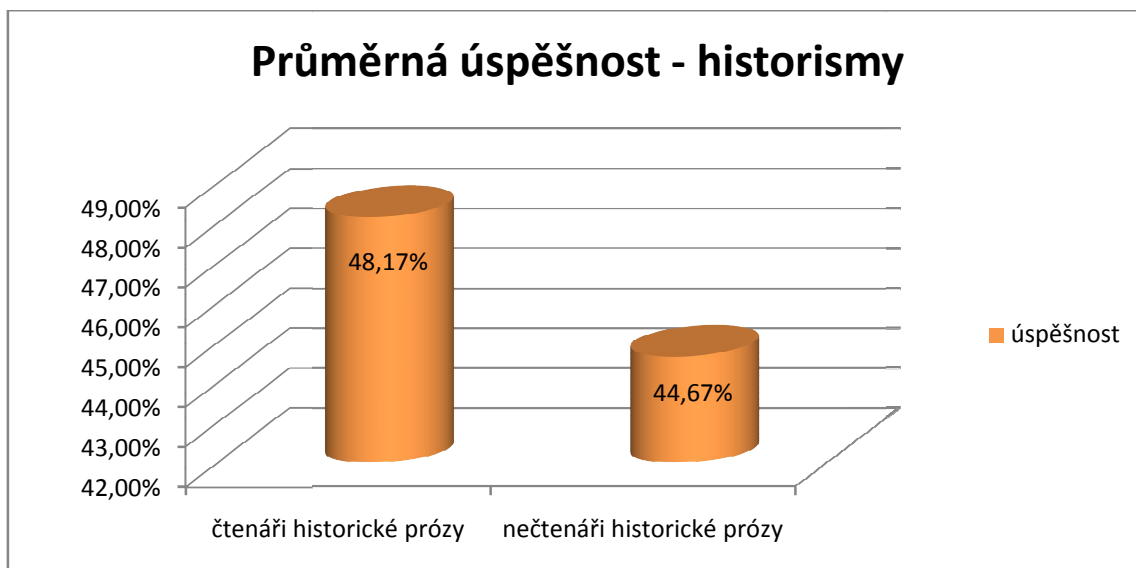

Obrázek 29: Četba historické prózy

Obrázek 30: Čtenáři historické prózy

Téměř 36 % dotázaných žáků uvedlo, že historická próza patří k žánrům, které čtou rádi. Podobně jako u poezie i zde se jedná zejména o žáky z gymnázií, tentokrát však převažují žáci z ročníků šestých.

Obrázek 31: Průměrná úspěšnost - historismy

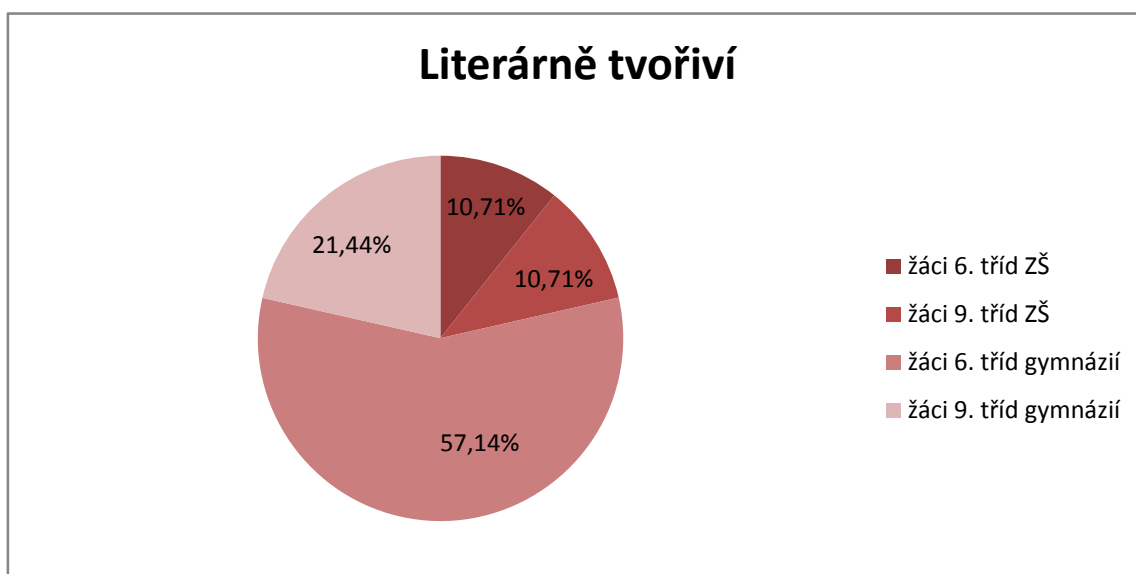
Vzhledem k tomu, že rozdíl v procentuálním vyjádření průměrné úspěšnosti mezi čtenáři a nečtenáři historické prózy nepřesáhl 3,5 %, nelze o četbě historické prózy mluvit jako o významném faktoru ovlivňujícím lepší znalost zkoumaných historismů.

8.4.4 Vlastní literární tvorba

Poslední otázkou výzkumné části této práce je, zda pokusy o vlastní literární tvorbu mají vliv na lepší úroveň slovní zásoby, konkrétně na znalost slov z periferie slovní zásoby – archaismy, historismy, poetismy a slova knižní. V sedmé otázce části A dotazníku byla žákům předložena otázka, zda se někdy pokusili o vlastní literární tvorbu. Za literárně tvořivé jsou pokládáni ti žáci, kteří označili odpověď *c) ano, občas něco napíšu* či *d) ano, stále se snažím něco psát*.

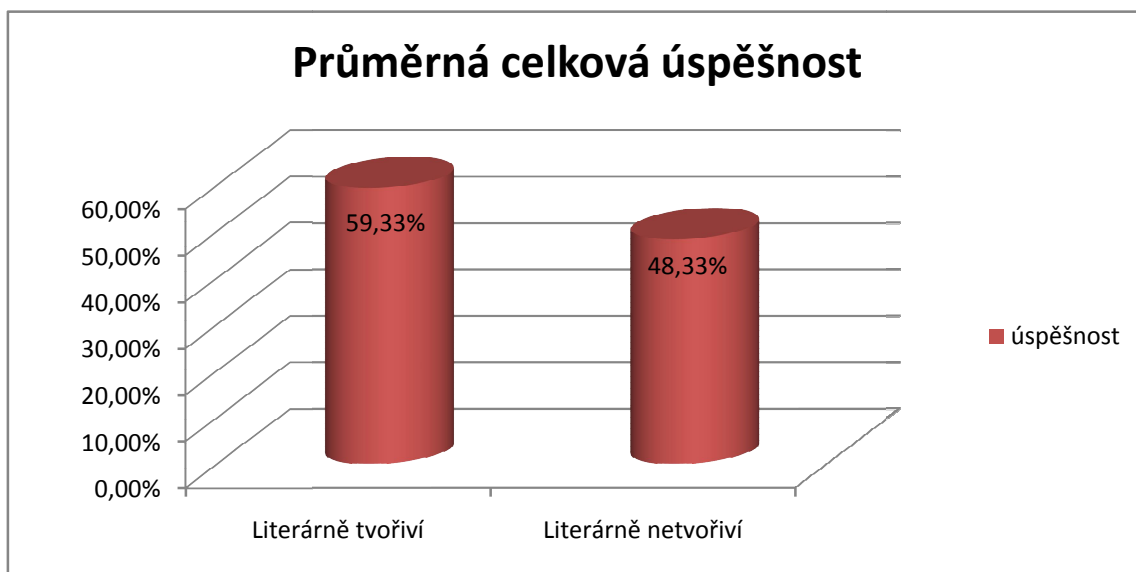

Obrázek 32: Vlastní literární tvorba

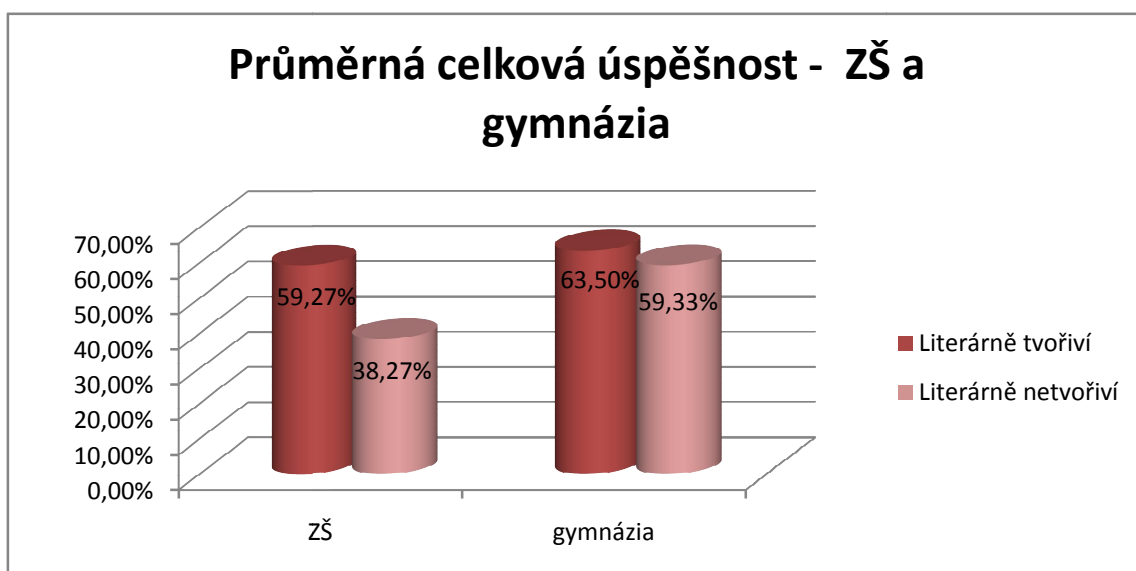
Obrázek 33: Literárně tvořiví

Přes 27 % dotázaných žáků uvedlo, že se pravidelněji věnuje vlastní literární tvorbě. Téměř z 80 % se jedná o žáky gymnázií, zejména z šestých ročníků.

Obrázek 34: Průměrná celková úspěšnost v souvislosti s vlastní literární tvorbou

Z dotazníkového šetření vyšlo, jak je vidět na grafu výše, že literárně činní žáci dosáhli o 11 % lepších výsledků než žáci, kteří se o vlastní literární tvorbu nepokouší. Jelikož největší část literárně tvořivých představují žáci gymnázií, kteří ve všech zkoumaných kategoriích dosahovali standardně lepších výsledků než žáci ze základních škol, zobrazuje graf níže celkovou úspěšnost obou vzdělávacích institucí odděleně.

Obrázek 35: Průměrná celková úspěšnost (ZŠ a gymnázia) v souvislosti s vlastní literární tvorbou

Výraznější rozdíl v procentuálním vyjádření správných odpovědí mezi literárně tvořivými a literárně netvořivými je vidět mezi žáky ze základních škol, jedná se o celých 21 %. Žáci z gymnázií podali vyrovnanější výkony bez ohledu na to, zda jsou literárně aktivní, či nikoli, tato odchylka činila kolem 4 %. Můžeme tedy konstatovat, že vlastní literární tvorba měla větší vliv na znalost slov z periferie slovní zásoby u žáků ze základních škol.

8.5 Výuka na školách

Následující část se zaměřuje na to, jakým způsobem je učivo o slovní zásobě ukotveno ve Školních vzdělávacích plánech škol, se kterými v rámci tohoto výzkumu proběhla spolupráce. Vzhledem k tomu, že nebylo umožněno nahlédnout do ŠVP všech dotázaných škol, prozkoumány byly ŠVP dvou základních škol (škola A a škola B).

Ve škole A v šesté třídě se žáci učí rozpoznávat nejdůležitější způsoby obohacování slovní zásoby a zásady tvoření českých slov, hovoří o významu slova, slovech jednoznačných, mnohoznačných, synonymech a homonymech. V sedmé třídě na toto navazují, osvojují si dovednost homonyma, antonyma a synonyma s pomocí učitele tvořit a začleňovat do souvislého textu. Novou látkou je učivo o přenášení pojmenování. V třídě osmé žáci rozpoznávají nejdůležitější způsoby obohacování slovní zásoby se zaměřením na jména přejatá a zásady tvoření českých slov. V třídě deváté rozlišují spisovný jazyk, nářečí, obecnou češtinu, zdůvodňují jejich užití a získaných poznatků využívají k vytváření jazykových projevů. Znovu se objevuje učivo o homonymech a antonimech doplněné o odborné názvy (ŠVP: Přes duhový most za vzděláním, 2017, s. 52-61).

Škola B dle svého ŠVP začíná v šesté třídě poučením o práci s Pravidly českého pravopisu, se Slovníkem spisovné češtiny a dalšími jazykovými příručkami. Sedmá třída obsahuje učivo o jednotkách slovní zásoby, jejím slohovém rozvrstvení, o významu slova, homonymech, synonymech, o obohacování slovní zásoby a způsobech tvoření slov. Dále pracují se souslovím a rčením, antonymy, termíny, metaforou a metonymií (rozpoznávají přenesená pojmenování, zvláště ve frazémeh), slovy citově zbarvenými (hanlivými, lichotivými). Učí se odvozovat, skládat a zkracovat, rozlišovat a příklady v textu dokládat nejdůležitější způsoby obohacování slovní zásoby a zásady tvoření českých slov. V osmé třídě se hovoří o rozvrstvení národního jazyka, spisovných a nespisovných útvarech a prostředcích, slovech přejatých a jejich výslovnosti. Třída devátá se věnuje učivu o útvarech českého jazyka, žáci se učí rozlišovat spisovný jazyk, nářečí a obecnou češtinu, zdůvodňují jejich užití. Znovu se vrací k významu slova, slovům nadřazeným a podřazeným, jednoznačným a mnohoznačným (ŠVP, 2017, s. 66-74).

Je patrné, že s učivem o jednotlivých vrstvách slovní zásoby se žáci setkávají až ve vyšších ročnících. Jasnější povědomí o tom, z jakých vrstev se slovní zásoba našeho lexikonu skládá a jaké jednotky tyto vrstvy tvoří, mají žáci v třídách devátých. Nelze však tvrdit, že toto je jediným důvodem, proč žáci devátých ročníků dosáhli v rámci dotazníkového šetření ve znalosti předložených slov lepších výsledků. Samotná znalost termínů archaismus, historismus, poetismus, knižní výraz apod. není zárukou pro znalost konkrétních významů jednotlivých lexémů z daných vrstev slovní zásoby.

Kde se tedy žáci mohou s těmito slovy setkat? S takovými historismy se žáci mohou seznámit v hodinách dějepisu, například v učivu týkajícího se husitství (RVP, 2017, s. 54). V této látce získávají povědomí o historismech označujících husitské zbraně, jako je *sudlice*, *řemdih*, *palcát*, *halapartna*, *šídlo*, *kropáč*. Přestože se tato látka probírá v sedmých třídách (ŠVP: Přes duhový most za vzděláním, 2017, s. 233; ŠVP, 2017, s. 158), dotazníkové šetření ukázalo, že více než polovina žáků šestých tříd znala správný význam tohoto lexému (viz kapitola 8.3). S historismy mohou přijít žáci do kontaktu mimo jiné i při četbě dobové literatury (nejčastěji v rámci povinné četby), beletrie s dějem zasazeným do minulosti (př. Alois Jirásek) či při sledování filmů a seriálů, jejichž děj se odehrává v dobách minulých.

Z literatury, zejména starší a historické beletrie, mohou znát žáci taktéž výrazy archaické. Objevují se ale i mimo literární díla. V psaném či mluveném jazyce mohou být využívány některými jedinci k ozvláštňení projevu (např. při veřejných projevech), taktéž je používají v běžné komunikaci lidé staršího data narození. S archaismy, oproti historismům, mají tedy žáci mnohem větší možnost se setkat i mimo školní vyučování. Nejspíše i z toho důvodu prokázali dotázaní žáci v dotazníkovém šetření vyšší znalost slov archaických než historických (viz kapitoly 8.2 a 8.3).

ZÁVĚR

Diplomová práce zkoumala problematiku lexikální úrovně žáků druhého stupně základních škol, konkrétně jejich znalost periferie slovní zásoby – archaismů, historismů, slov knižních a básnických. Jednalo se o žáky šestých a devátých tříd, kteří byli porovnání se svými vrstevníky z nižšího stupně gymnázií. Samotné výzkumné části předcházelo teoretické poučení o lexikologii, jejích základních pojmech a slovní zásobě jako celku. Poté byly zpracovány jednotlivé vrstvy slovní zásoby, na něž se výzkum zaměřuje a postavení tohoto učiva v Rámcovém vzdělávacím programu.

Pomocí dotazníkového šetření byly zjišťovány odpovědi na výzkumné problémy formulované ve formě šesti otázek. První část dotazníku poskytla faktografické informace o jednotlivých žácích a o jejich čtenářských návycích. Druhá část obsahovala tři cvičení o šesti slovech z periferie slovní zásoby. Rozdáno bylo 206 dotazníků na čtyřech školách, dvou základních a dvou gymnáziích, z důvodu zachování anonymity jsou označovány jako školy A, B, C, D. Pro získání spolehlivějších výsledků byla provedena prvotní pilotáž na zkušební vzorku žáků, po níž byly upraveny některé otázky. Vzhledem k tomu, že nebylo umožněno dotazníky rozdat osobně, nelze vyloučit, že učitelé mohli svým žákům s vyplňováním významů slov pomoci.

První výzkumnou otázkou bylo, zda věk žáků ovlivňuje znalost slov z periferie slovní zásoby. Výsledky jednoznačně ukázaly, že věk skutečně vliv má. Větší rozdíl mezi šestými a devátými ročníky se objevil mezi žáky z gymnázií, zejména u poetismů a slov knižních tento rozdíl činil celých 47 %. Nejmenší rozdíl byl na základních školách v oblasti archaismů, žáci devátých tříd měli lepší výsledky jen o 8 %. V ostatních případech se odchylka pohybovala kolem dvaceti procent.

Druhá otázka se ptala na to, jestli druh vzdělávací instituce má vliv na znalost slov z periferie slovní zásoby. I v tomto případě se ukázalo, že má. Větší rozdíly mezi žáky ze základních škol a z gymnázií se projevily u žáků devátých tříd. Žáci tříd šestých z gymnázií a škol základních podali taktéž rozdílné výkony, odchylka zde však nebyla tak výrazná.

Otázka třetí se zaměřila na pravidelnou četbu jako jeden z možných faktorů ovlivňujících znalost zkoumaných slov. Znatelněji lepších výsledků dosáhli pravidelní čtenáři pouze v šestých třídách na základních školách. V ostatních ročnících nedosáhli pravidelní čtenáři více než o 3 % lepších výsledků než ti, kteří nečtou vůbec. Z toho důvodu nelze, alespoň v tomto případě, mluvit o pravidelné četbě jako o výrazném činiteli ovlivňujícím znalost periferie slovní zásoby.

V pořadí čtvrtá otázka zněla, zda četba poezie může ovlivnit znalost poetismů a slov knižních. Za aktivní čtenáře poezie bylo možné označit pouhých 10 % dotázaných žáků, přičemž tuto část tvořili z poloviny žáci devátých tříd gymnázií. Nebylo tedy možné s jistotou říci, zda čtenáři poezie dosáhli lepších výsledků díky oné četbě, či zda měly větší vliv jiné faktory, jako je vyšší věk žáků a druh vzdělávací instituce, které, jak potvrdily otázky jedna a dva, vliv nepochybně mají. Při bližším prozkoumání výsledků žáků devátých tříd z gymnázií se ukázalo, že nečtenáři poezie neprokázali výrazně nižší podíl úspěšnosti oproti čtenářům poezie. Lze se tedy domnívat, že četba poezie nepatří k dominantním faktorům, ovšem pro vyslovení všeobecně platného závěru by bylo třeba většího vzorku respondentů a širšího spektra zkoumaných slov.

Pátá otázka byla vystavěna podobně jako čtvrtá, tato se však ptala na vztah četby historické prózy a znalosti historismů. Čtenářů historické prózy bylo více než čtenářů poezie, téměř 36 %. Stále mezi nimi převažovali žáci z gymnázií, tentokrát z šestých tříd. Malý rozdíl v úspěšnosti mezi čtenáři a nečtenáři historické prózy shledán byl, nepřesáhl ale 3,5 %, tudíž ani v tomto případě nemůžeme mluvit o četbě historické prózy jako o výrazném faktoru.

Obsahem poslední otázky bylo, zda pokusy o vlastní literární tvorbu mají vliv na znalost slov z periferie slovní zásoby. Kolem 27 % dotázaných se s větší pravidelností věnuje vlastní tvorbě, opět se jedná zejména o žáky navštěvující gymnázia. Celkově dosáhli literárně tvořiví lepších výsledků o 11 %. Při vyjádření úspěšnosti obou vzdělávacích institucí odděleně vyšlo najevo, že vliv vlastní literární tvorby se výrazněji projevil jen u žáků ze základních škol, gymnazisté dosahovali podobných výsledků bez ohledu na to, zda tvoří.

Na závěr se tato diplomová práce okrajově zaměřila na to, jakým způsobem je učivo o slovní zásobě ukotveno ve Školních vzdělávacích programech škol, se kterými proběhla spolupráce. Přístupné k bližšímu prozkoumání byly ŠVP pouze dvou základních škol, které zařazovaly učivo o vrstvách slovní zásoby do vyšších ročníků. Jelikož hodiny českého jazyka nejsou jediným zdrojem přinášejícím žákům poučení o slovech z periferie slovní zásoby, byla tato kapitola doplněna o informace, kde jinde se s nimi mohou setkat. Kromě literatury to mohou být například různé historické filmy a seriály nebo psaný a mluvený projev starších občanů.

SEZNAM LITERATURY

Literatura

BLÁHA, Ondřej, 2009. *Funkční stratifikace češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-2377-7.

CVRČEK, Václav et al., 2010. *Mluvnice současné češtiny I. Jak se píše a jak se mluví*. 1. vyd. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1743-5.

ČECHOVÁ, Marie et al., 1996. *Čeština - řeč a jazyk*. 1. vyd. Praha: Institut sociálních vztahů. ISBN 80-85866-12-9.

ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ, 2008. *Současná stylistika*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny. ISBN 978-80-7106-961-4.

ČERMÁK, František et al., 2007. *Frekvenční slovník mluvené češtiny*. 1. vyd. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1425-0.

ČERMÁK, František, 2014. *Jazyk a slovník: vybrané lingvistické studie*. 1. vyd. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-2660-4.

DANEŠ, František, 2009. *Kultura a struktura českého jazyka*. 1. vyd. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1648-3.

FILIPEC, Josef a František ČERMÁK, 1985. *Česká lexikologie*. 1. vyd. Praha: Academia. Studie a práce lingvistické; sv. 20.

GAVORA, Peter, 2000. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 1. vyd. Brno: Paido. ISBN 80-85931-79-6.

HAUSER, Přemysl, 1980. *Nauka o slovní zásobě*. 2. vyd. Praha: SPN.

HAVRÁNEK, Bohuslav a Alois JEDLIČKA, 1981. *Česká mluvnice*. 4. vyd. Praha: SPN.

HRADILOVÁ, Darina, 2013. Funkční stratifikace češtiny z lexikologického hlediska. In: ADÁMKOVÁ, Petra, Michaela MARTINKOVÁ a Oldřich ULIČNÝ, eds. *Studie k moderní*

mluvnici češtiny 4: Dynamika českého lexika a lexikologie. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, FF, s. 95-104. ISBN 978-80-244-3622-7.

JELÍNEK, Jaroslav, Josef Václav Bečka a Marie Těšitelová, 1961. *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*. 1. vyd. Praha: SPN.

KLÍMOVÁ, Květoslava a Ivana KOLÁŘOVÁ, 2013. *Čeština zajímavě a komunikativně I: pro 6. a 7. třídu*. 1. vyd. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4112-3.

LEDERBUCHOVÁ, Ladislava a Eva BERÁNKOVÁ, 2003. *Čítanka pro 6. ročník základní školy a primu víceletého gymnázia*. 1. vyd. Plzeň: Fraus. ISBN 8072382489.

LEDERBUCHOVÁ, Ladislava a Eva BERÁNKOVÁ, 2004. *Čítanka pro 7. ročník základní školy a sekundu víceletého gymnázia*. 1. vyd. Plzeň: Fraus. ISBN 80-7238-323-X.

LINDEROVÁ, Ivica, Petr SCHOLZ a Michal MUNDUCH, 2016. *Úvod do metodiky výzkumu*. 1. vyd. Jihlava: Vysoká škola polytechnická Jihlava. ISBN 978-80-88064-23-7.

NEKULA, Marek, Zdenka RUSÍNOVÁ a Petr KARLÍK, 1995. *Příruční mluvnice češtiny*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny. ISBN 80-7106-134-4.

SKALKOVÁ, Jarmila, 1983. *Úvod do metodologie a metod pedagogického výzkumu*. 2. vyd. Praha: SPN.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 1994. 2. vyd. Praha: Academia. ISBN 80-200-0493-9.

Slovník spisovného jazyka českého, 1971. Praha: Academia.

Školní vzdělávací program pro základní vzdělávání: Přes duhový most za vzděláním, 2017. Prachatice: Základní škola Prachatice, Národní 1018.

ŠMILAUER, Vladimír, 1972. *Nauka o českém jazyku*. 1. vyd. Praha: SPN.

Bakalářské, diplomové, disertační a habilitační práce

VITÁSKOVÁ, Michaela, 2010. *Projevy jazykové tvořivosti ve slovní zásobě žáků 2. stupně ZŠ*. Ostrava. Diplomová práce. OSTRAVSKÁ UNIVERZITA V OSTRAVĚ, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce Doc. PhDr. Diana Svobodová, Ph.D.

VEČEŘA, Jakub, 2013. *Archaismy, historismy a neologismy ve znalostech žáků 2. stupně ZŠ*. Brno. Diplomová práce. MASARYKOVA UNIVERZITA, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce doc. PhDr. Jana Marie Tušková, PhD.

Internetové zdroje

Archaický, archaistický, 1934. *Naše řeč* [online]. Roč. 18, č. 6-7, s. 214 [cit. 2018-06-22]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2847>

BĚLIČ, Jaromír, 1964. Celonárodní slovní zásoba ne plně spisovná a nespisovná. *Slovo a slovesnost* [online]. Roč. 25, č. 1, s. 11-26 [cit. 2018-06-22]. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=1261>

BLANÁR, Vincent, 1978. Dynamika lexikálního významu. *Slovo a slovesnost* [online]. Roč. 39, č. 3-4, s. 241-243 [cit. 2018-06-22]. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2544>

DOKULIL, Miloš, 1951. Nová skutečnost v zrcadle slovní zásoby češtiny. *Naše řeč* [online]. Roč. 35, č. 7-8, s. 121-131 [cit. 2018-06-22]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=4246>

FILIPEC, Josef, 1992. Naše současná společnost, slovní zásoba a slovníky. *Naše řeč* [online]. Roč. 75, č. 1, s. 1-11 [cit. 2018-06-22]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7045>

FILIPEC, Josef, 1995. Lexikální norma. *Slovo a slovesnost* [online]. Roč. 56, č. 3, s. 190-203 [cit. 2018-06-22]. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3637>

Internetová jazyková příručka, 2017 [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [cit. 2017-12-29]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz>

MACHAČ, Jaroslav a Zdeňka Sochová, 1968. K problematice lexikálního standardu a jeho adekvátního popisu. *Slovo a slovesnost* [online]. Roč. 29, č. 2, s. 167-173 [cit. 2018-06-22]. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=1619>

NĚMEC, Igor, 1975. Principy studia slovní zásoby a jejího vývoje. *Slovo a slovesnost* [online]. Roč. 36, č. 2, s. 92-103 [cit. 2018-06-22]. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2295#95>

NĚMEC, Igor, 1976. Vztah centrum — periférie v lexikálním vývoji. *Naše řeč* [online]. Roč. 59, č. 3, s. 118-124 [cit. 2018-06-22]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5911>

NĚMEC, Igor, 1987. Obrazné výrazy a jejich lexikalizace. *Slovo a slovesnost* [online]. Roč. 48, č. 2, s. 110-123 [cit. 2018-06-22]. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3163>

PANEVOVÁ, Jarmila, 1977. Lexikální zásoba češtiny v číslech. *Naše řeč* [online]. Roč. 60, č. 1, s. 31-34 [cit. 2018-06-22]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5959>

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, 2017 [online]. Praha: Národní ústav pro vzdělávání, [cit. 2018-03-15]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/rvp-pro-zakladni-vzdelavani>

Školní vzdělávací program pro základní vzdělávání, 2014 [online]. Prachatice: Základní škola Prachatice, Zlatá stezka 240, [cit. 2018-06-23]. Dostupné z: <http://www.zlatastezka.cz/wp-content/uploads/2013/07/skolni-vzdelavaci-program.pdf>

Školní vzdělávací program, 2017 [online]. Prachatice: Základní škola Prachatice, Vodňanská 287, [cit. 2018-06-23]. Dostupné z: <http://www.vodnanka.cz/sites/default/files/soubory/SVP.pdf>

VÍŠKA, Václav, 2013. Zamyšlení nad historismy, archaismy a neologismy. In: *Univerzita Hradec Králové: Inovace studijních oborů na PdF UHK* [online]. Hradec Králové, [cit.

2018-06-22]. Dostupné z: <http://inpdf.uhk.cz/index.php/2013/12/07/zamysleni-nad-historismy-archaismy-a-neologismy/>

ZUBATÝ, Josef, 1920. O úpadku našeho knižního jazyka. *Naše řeč* [online]. Roč. 4, č. 1, s. 1-9 [cit. 2018-06-22]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=454>

SEZNAM OBRÁZKŮ

<i>Obrázek 1: Znalost žáků 6. tříd ZŠ – poetismy a knižní slova</i>	45
<i>Obrázek 2: Znalost žáků 9. tříd ZŠ – poetismy a knižní slova</i>	45
<i>Obrázek 3: Znalost žáků 6. tříd gymnázií – poetismy a knižní slova</i>	46
<i>Obrázek 4: Znalost žáků 9. tříd gymnázií – poetismy a knižní slova</i>	46
<i>Obrázek 5: Poetismy a slova knižní – procentuálně vyjádřená znalost</i>	47
<i>Obrázek 6: Průměrná znalost poetismů a slov knižních</i>	47
<i>Obrázek 7: Znalost žáků 6. tříd ZŠ - archaismy</i>	49
<i>Obrázek 8: Znalost žáků 9. tříd ZŠ - archaismy</i>	49
<i>Obrázek 9: Znalost žáků 6. tříd gymnázií - archaismy</i>	50
<i>Obrázek 10: Znalost žáků 9. tříd gymnázií - archaismy</i>	50
<i>Obrázek 11: Archaismy – procentuálně vyjádřená znalost</i>	51
<i>Obrázek 12: Průměrná znalost archaismů</i>	51
<i>Obrázek 13: Znalost žáků 6. tříd ZŠ - historismy</i>	53
<i>Obrázek 14: Znalost žáků 9. tříd ZŠ - historismy</i>	53
<i>Obrázek 15: Znalost žáků 6. tříd gymnázií - historismy</i>	54
<i>Obrázek 16: Znalost žáků 9. tříd gymnázií - historismy</i>	54
<i>Obrázek 17: Historismy – procentuálně vyjádřená znalost</i>	55
<i>Obrázek 18: Průměrná znalost historismů</i>	55
<i>Obrázek 19: Čas strávený četbou u žáků na 2. stupni ZŠ a na nižším stupni gymnázií</i> ..	57
<i>Obrázek 20: Čas strávený četbou u žáků šestých tříd ZŠ</i>	58
<i>Obrázek 21: Čas strávený četbou u žáků devátých tříd ZŠ</i>	58
<i>Obrázek 22: Čas strávený četbou u žáků šestých tříd gymnázií</i>	59
<i>Obrázek 23: Čas strávený četbou u žáků devátých tříd gymnázií</i>	60
<i>Obrázek 24: Celková úspěšnost žáků v souvislosti s četbou</i>	61
<i>Obrázek 25: Četba poezie</i>	62
<i>Obrázek 26: Čtenáři poezie</i>	63
<i>Obrázek 27: Průměrná úspěšnost – poetismy a slova knižní</i>	63
<i>Obrázek 28: Průměrná úspěšnost – poetismy a slova knižní, 9. ročníky gymnázií</i>	64
<i>Obrázek 29: Četba historické prózy</i>	65
<i>Obrázek 30: Čtenáři historické prózy</i>	65
<i>Obrázek 31: Průměrná úspěšnost - historismy</i>	66

<i>Obrázek 32: Vlastní literární tvorba</i>	67
<i>Obrázek 33: Literárně tvořiví</i>	67
<i>Obrázek 34: Průměrná celková úspěšnost v souvislosti s vlastní literární tvorbou</i>	68
<i>Obrázek 35: Průměrná celková úspěšnost (ZŠ a gymnázia) v souvislosti s vlastní literární tvorbou</i>	68

SEZNAM PŘÍLOH

<i>Příloha 1: Navržený dotazník</i>	83
<i>Příloha 2: Ukázka vyplněného dotazníku – 9. ročník, gymnázium</i>	87
<i>Příloha 3: Ukázka vyplněného dotazníku – 9. ročník, ZŠ.....</i>	91

PŘÍLOHY

Příloha 1: Navržený dotazník

Milé zákyně, milí žáci,

na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích studuji posledním rokem obor český jazyk a společenské vědy. Momentálně pracuji na své diplomové práci a Vás bych ráda poprosila o spolupráci. Mým cílem je zjistit, jaká je u žáků druhého stupně základních škol a na gymnáziích úroveň slovní zásoby s ohledem na slova méně často používaná (slova zastarávající a zastaralá, slova knižní a básnická) a jaké vlivy ji ovlivňují. Dotazník je anonymní a jeho výsledky budou využity pouze pro účely výzkumné části mé práce.

Předem děkuji za Váš čas a ochotu.

Petra Pelikánová

.....

ČÁST A

V následující části dotazníku Vám bude předloženo několik otázek. Pozorně si každou přečtete a poté zakroužkujete odpověď, která nejlépe odpovídá skutečnosti.

1. Typ školy:

- a) ZŠ
- b) Gymnázium

2. Ročník: _____

3. Pohlaví:

- a) žena
- b) muž

4. Kolik času přibližně strávíte četbou?

- a) čtu každý den nebo obden
- b) čtu jedenkrát až dvakrát týdně

- c) čtu méně než jedenkrát týdně
- d) nečtu vůbec

5. Jaký druh literatury čtete nejraději? Z následující stupnice si vyberte číslo té odpovědi, která nejvíce odpovídá skutečnosti, a запиšte ji k příslušnému literárnímu druhu.

Tento literární druh čtu: I. velmi rád

II. celkem rád

III. málokdy

IV. vůbec ne

- a) próza (romány, povídky, pohádky, pověsti,...)
- b) poezie (básně, písně,...)
- c) drama (tragédie, komedie, muzikál, opera,...)

6. Jaký je váš nejoblíbenější žánr? K uvedeným žánrům запиšte čísla ze stupnice v předchozí otázce.

- a) česká próza s tématem ze současnosti
- b) světová próza s tématem ze současnosti
- c) historická próza
- d) dobrodružná a detektivní próza
- e) sci-fi literatura
- f) literatura faktu a populárněvědná

7. Pokusil(a) jste se někdy o vlastní literární tvorbu?

- a) ne
- b) ano, ale jen velmi málo
- c) ano, občas něco napíšu
- d) ano, stále se snažím něco psát

.....

ČÁST B

1. Napište min. jedno synonymum (slovo stejného nebo podobného významu) k následujícím slovům: příklad: oř = kůň

- a) chrabrý =
- b) jitro =
- c) luna =
- d) tklivý =
- e) trýzeň =
- f) velebit =

2. V následujících větách nahraďte podtržená slova takovými, která byste použili Vy v běžné komunikaci.

- a) Šťastnou cestu vinšuju.
- b) Cesta trvala drahnou dobu.
- c) Měla v polici pikslu s cukrem.
- d) V rohu místnosti stála dubová stolice.
- e) Lokál s vyhlášenou kuchyní a přátelským šenkýřem.
- f) Často vzpomínal na pobyt ve školních škamnách.

3. Přečtěte si pozorně následující definice. Z uvedených možností vyberte slovo, které dané definici odpovídá.

- I. Stará dutá míra, máz (asi 1, 4 l); nádoba této velikosti.
 - a) píd'
 - b) píka
 - c) pinta
 - d) pikel

II. Řidič spřežení.

- a) platněř
- b) vozataj
- c) rychtář
- d) versta

III. Husitská bodná zbraň s hrotem.

- a) škorně
- b) strdí
- c) šlojř
- d) sudlice

IV. Příslušník vysoké šlechty.

- a) čeledín
- b) velmož
- c) verbíř
- d) dráb

V. Úředník v době komunismu.

- a) kádrovák
- b) leník
- c) cechovník
- d) panoš

VI. Mince v hodnotě jednoho zlatého.

- a) zlatonka
- b) groš
- c) tolar
- d) zlatka

Příloha 2: Ukázka vyplněného dotazníku – 9. ročník, gymnázium

Milé žákyně, milí žáci,

na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích studuji posledním rokem obor český jazyk a společenské vědy. Momentálně pracuji na své diplomové práci a Vás bych ráda poprosila o spolupráci. Mým cílem je zjistit, jaká je u žáků druhého stupně základních škol a na gymnáziích úroveň slovní zásoby s ohledem na slova méně často používaná (slova zastarávající a zastaralá, slova knižní a básnická) a jaké vlivy ji ovlivňují. Dotazník je anonymní a jeho výsledky budou využity pouze pro účely výzkumné části mé práce.

Předem děkuji za Váš čas a ochotu.

Petra Pelikánová

.....
ČÁST A

V následující části dotazníku Vám bude předloženo několik otázek. Pozorně si každou přečtete a poté zakroužkujte odpověď, která nejlépe odpovídá skutečnosti.

1. Typ školy:

- a) ZŠ
- b) Gymnázium

2. Ročník: 4. A (Invarba)

3. Pohlaví:

- a) žena
- b) muž

4. Kolik času přibližně strávíte četbou?

- a) čtu každý den nebo obden
- b) čtu jedenkrát až dvakrát týdně
- c) čtu méně než jedenkrát týdně
- d) nečtu vůbec

5. Jaký druh literatury čtete nejraději? Z následující stupnice si vyberte číslo té odpovědi, která nejvíce odpovídá skutečnosti, a запиšte ji k příslušnému literárnímu druhu.

- Tento literární druh čtu: I. velmi rád
II. celkem rád

III. málokdy

IV. vůbec ne

- a) próza (romány, povídky, pohádky, pověsti,...) III.....
b) poezie (básně, písně,...) II.....
c) drama (tragédie, komedie, muzikál, opera,...) IV.....

6. Jaký je váš nejoblíbenější žánr? K uvedeným žánrům запиšte čísla ze stupnice v předchozí otázce.

- a) česká próza s tématem ze současnosti III.....
b) světová próza s tématem ze současnosti II.....
c) historická próza I.....
d) dobrodružná a detektivní próza V.....
e) sci-fi literatura IV.....
f) literatura faktu a populárně naučná VI.....

7. Pokusil(a) jste se někdy o vlastní literární tvorbu?

- a) ne
b) ano, ale jen velmi málo
c) ano, občas něco napíšu
d) ano, stále se snažím něco psát

ČÁST B

1. Napište min. jedno synonymum (slovo stejného nebo podobného významu) k následujícím

slovům: příklad: oř = kůň

- a) chrabrý = *statečný*
b) jitro = *ráno, vzhledem*
c) luna = *měsíc*
d) tklivý = *citlivý*
e) trýzeň = *trápení, "moudra"*
f) velebit = *honit, (ade) mít se, mít pohodu*

2. V následujících větách nahrad'te podtržená slova takovými, která byste použili Vy v běžné komunikaci.

- a) Šťastnou cestu vinšuju. přijmu
- b) Cesta trvala drahnou dobu. dobrou
- c) Měla v polici pikslu s cukrem. koláčů
- d) V rohu místnosti stála dubová stolice. stolička
- e) Lokál s vyhlášenou kuchyní a přátelským šenkýřem. servisem hospodským
- f) Často vzpomínal na pobyt ve školních škamnách. kamnách

3. Přečt'ete si pozorně následující definice. Z uvedených možností vyberte slovo, které dané definici odpovídá.

I. Stará dutá míra, máz (asi 1, 4 l); nádoba této velikosti.

- a) píď
b) píka
c) pinta
d) pikel

II. Řidič spřežení.

- a) platněř
 b) vozataj
c) rychtář
d) versta

III. Husitská bodná zbraň s hrotem.

- a) škorně
b) strdí
c) šlojíř
 d) sudlice

IV. Příslušník vysoké šlechty.

- a) čeledín
b) velmož
c) verbíř
 d) dráb

V. Úředník v době komunismu.

- a) kádrovák

- b) leník
- c) cechovník
- d) panoš

VI. Mince v hodnotě jednoho zlatého.

- a) zlatonka
- b) groš
- c) tolar
- d) zlatka

Příloha 3: Ukázka vyplněného dotazníku – 9. ročník, ZŠ

Milé žákyně, milí žáci,

na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích studuji posledním rokem obor český jazyk a společenské vědy. Momentálně pracuji na své diplomové práci a Vás bych ráda poprosila o spolupráci. Mým cílem je zjistit, jaká je u žáků druhého stupně základních škol a na gymnáziích úroveň slovní zásoby s ohledem na slova méně často používaná (slova zastarávající a zastaralá, slova knižní a básnická) a jaké vlivy ji ovlivňují. Dotazník je anonymní a jeho výsledky budou využity pouze pro účely výzkumné části mé práce.

Předem děkuji za Váš čas a ochotu.

Petra Pelikánová

ČÁST A

V následující části dotazníku Vám bude předloženo několik otázek. Pozorně si každou přečtete a poté zakroužkujte odpověď, která nejlépe odpovídá skutečnosti.

1. Typ školy:

- a) ZŠ
- b) Gymnázium

2. Ročník: 9. ročník

3. Pohlaví:

- a) žena
- b) muž

4. Kolik času přibližně strávíte četbou?

- a) čtu každý den nebo obden
- b) čtu jedenkrát až dvakrát týdně
- c) čtu méně než jedenkrát týdně
- d) nečtu vůbec

5. Jaký druh literatury čtete nejraději? Z následující stupnice si vyberte číslo té odpovědi, která nejvíce odpovídá skutečnosti, a запиšte ji k příslušnému literárnímu druhu.

- Tento literární druh čtu: I. velmi rád
II. celkem rád

III. málokdy

IV. vůbec ne

- a) próza (romány, povídky, pohádky, pověsti,...) II.
- b) poezie (básně, písně,...) IV.
- c) drama (tragédie, komedie, muzikál, opera,...) IV.

6. Jaký je váš nejoblíbenější žánr? K uvedeným žánrům запиšte čísla ze stupnice v předchozí otázce.

- a) česká próza s tématem ze současnosti III.
- b) světová próza s tématem ze současnosti IV.
- c) historická próza IV.
- d) dobrodružná a detektivní próza I.
- e) sci-fi literatura II.
- f) literatura faktu a populárněnaučná IV.

7. Pokusil(a) jste se někdy o vlastní literární tvorbu?

- a) ne
- b) ano, ale jen velmi málo
- c) ano, občas něco napíšu
- d) ano, stále se snažím něco psát

ČÁST B

1. Napište min. jedno synonymum (slovo stejného nebo podobného významu) k následujícím

slovům: příklad: oř = kůň

- a) chrabrý = *odvážný*
- b) jitro = *ráno*
- c) luna = *měsíc*
- d) tklivý =
- e) trýzeň =
- f) velebit = *chválit, spíjennit*

2. V následujících větách nahradte podtržená slova takovými, která byste použili Vy v běžné komunikaci.

- a) Šťastnou cestu vinšuju. *přiji*
- b) Cesta trvala drahnou dobu. *dobou*
- c) Měla v polici pikslu s cukrem. *hustičku, misku*
- d) V rohu místnosti stála dubová stolice. *lavice*
- e) Lokál s vyhlášenou kuchyní a přátelským šenkýřem. *hustičkou*
- f) Často vzpomínal na pobyt ve školních škamnách. *lavicích*

3. Přečtěte si pozorně následující definice. Z uvedených možností vyberte slovo, které dané definici odpovídá.

I. Stará dutá míra, máz (asi 1, 4 l); nádoba této velikosti.

- a) pídř
b) píka
c) pinta
d) pikel

II. Řidič spřežení.

- a) platněř
b) vozataj
c) rychtář
d) versta

III. Husitská bodná zbraň s hrotem.

- a) škorně
b) strdí
c) šlojíř
d) sudlice

IV. Příslušník vysoké šlechty.

- a) čeledín
b) velmož
c) verbíř
d) dráb

V. Úředník v době komunismu.

- a) kádrovák

- b) leník
- c) cechovník
- d) panoš

VI. Mince v hodnotě jednoho zlatého.

- a) zlatonka
- b) groš
- c) tolar
- d) zlatka